

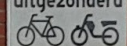
De rol van ontwerpers in wijkgerichte energietransitie

2018

uitgezonderd

olofon

Colofon

De rol van ontwerpers in wijkgerichte
energie transitie

Copyright © 2018

Auteurs

Lenneke Kok, Rosa de Vries, Remko van der
Lugt

Met dank aan

Kai Köllen, Nathalie Waser, Jeffrey
Braun, Daniëlle Arets, Minouche
Besters

Fotografie

Eigen collectie, Foter, Smart Energy Cities

Contact

Lectoraat Co-Design

Bezoekadres

Kenniscentrum Leren en Innoveren 1.221
Padualaan 99
3584 CH Utrecht

Dit onderzoek is medegefinancierd
door Regieorgaan SIA onderdeel van
de Nederlandse Organisatie voor
Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, door middel van
druk, fotokopieën, geautomatiseerde
gegevensbestanden of op welke andere
wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

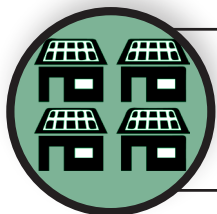
CONNECTING-IDEAS

capada

Inhoud

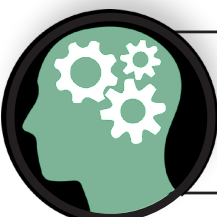
Wijkgerichte energietransitie

Nederland staat voor een enorme opgave: we moeten onze CO₂-uitstoot drastisch verminderen om de afgesproken klimaatdoelstellingen te halen. Hoe kan dit in de gebouwde omgeving georganiseerd worden?

Ontwerpers aan het woord

Maak kennis met vijf ontwerpers die werkzaam zijn in energietransitieprojecten. Wat zijn hun belangrijkste drijfveren?

Een manier van denken?

Belangrijker dan de specifieke instrumenten is de manier van denken en de methodische manier van werken die de ontwerpers inbrengen in het team.

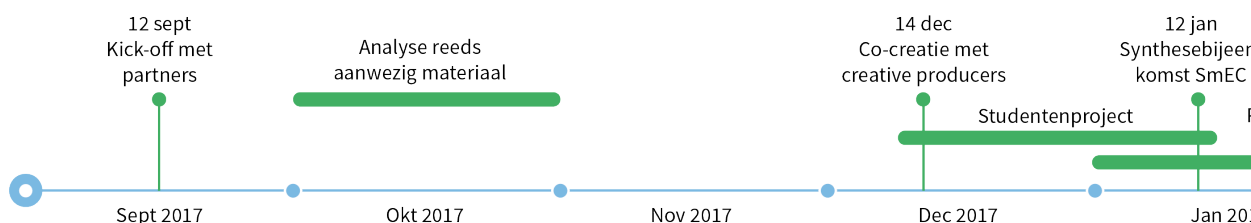

Lessen van ontwerpers voor ontwerpers

16 projecten waar 5 ontwerpers in de energietransitie gewerkt hebben. Wat hebben ze geleerd, wat zijn de belangrijkste lessen?

Waarom dit magazine

Dit magazine is geschreven voor huidige en toekomstige ontwerpers in wijkgerichte energietransitieprojecten. Het doel ervan is om te leren van de lessen uit Smart Energy Cities-projecten en om het instrumentarium van ontwerpers in deze projecten te verstevigen en uit te breiden. Het magazine is mogelijk ook interessant

inhoud

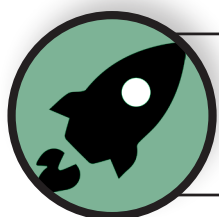
Nieuwe instrumenten: Sociona's en gedragslenzen

Hoe kunnen mensen elkaar beïnvloeden en hoe kan een ontwerper 'ontwerpen voor gedragsverandering'?

Van data naar inzicht

De ontwerper/onderzoeker analyseert data uit de wijk secuur, zodat achteraf te duiden is waarop bepaalde ideeën of inzichten zijn gebaseerd.

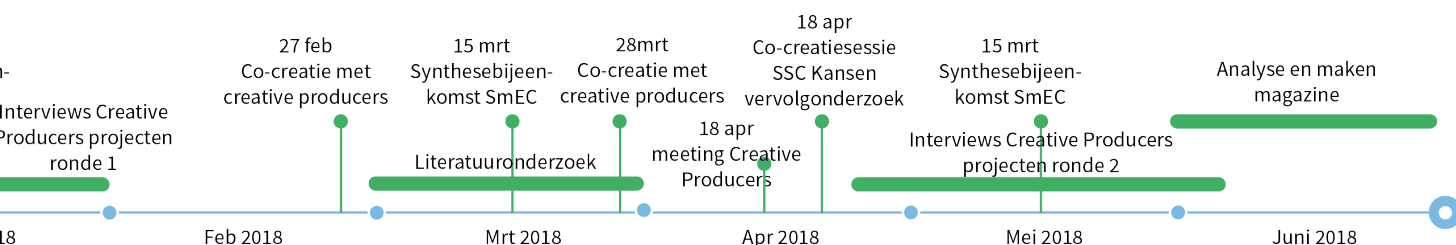
Energietransitie in 2050

Ben je ook zo benieuwd naar wat de toekomst zal brengen?

voor medewerkers van gemeenten en woningcorporaties die veel met bewoners samenwerken. Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door Regieorgaan Stichting Innovatie Alliantie (SIA) onderdeel van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), met behulp van de zogenaamde KIEM-VANG regeling. Het

lectorat Co-design van Hogeschool Utrecht heeft samen met de creatieve bedrijven Afdeling Buitengewone Zaken, Capada, Connecting Ideas, Ideate en Stipo de rol van ontwerpers in wijkgerichte energietransitieprojecten onderzocht. Daarnaast is de gemeente Utrecht betrokken geweest als case voor een studentenproject als onderdeel van

het onderzoek. In het onderzoek (looptijd van september 2017 tot juli 2018) zijn Smart Energy Cities-projecten geanalyseerd, met als perspectief de rol van de ontwerper. Hieronder volgt een overzicht van de uitgevoerde activiteiten in het onderzoek.

Wijkgerichte energietransitie

Nederland staat voor een enorme opgave: we moeten onze CO₂-uitstoot drastisch verminderen om de afgesproken klimaatdoelstellingen te halen. In de gebouwde omgeving betekent dit dat we huizen klimaatneutraal moeten maken.

2021 30.000 tot 50.000
woningen aardgasvrij

Vooral in de bestaande bouw is deze energietransitie een uitdaging. Onze huidige woningvoorraad van 7,6 mln. woningen dient in 2050 CO₂-arm te zijn. De eerste stap is om in 2021 30.000-50.000 gebouwen aardgasvrij (of -ready) te hebben. Uiteindelijk beogen we tot 2050 250.000 gebouwen per jaar, en dus 700 woningen per dag, aardgasvrij te maken. Om woningen te kunnen loskoppelen van het aardgas worden huizen geïsoleerd, is een nieuwe energie-infrastructuur nodig en worden energieopslag- en duurzame warmtebronnen toegepast.

Het energietransitievraagstuk is een complex vraagstuk, waarbij veel 'stakeholders' betrokken zijn. Zo zijn er o.a. huiseigenaren, huurders die een woning hebben van een

Di Lucia, L., & Ericsson, K. (2014). Low-carbon district heating in Sweden – Examining a successful energy transition. Energy Research & Social Science, 4, 10-20. DOI: 10.1016/j.erss.2014.08.005

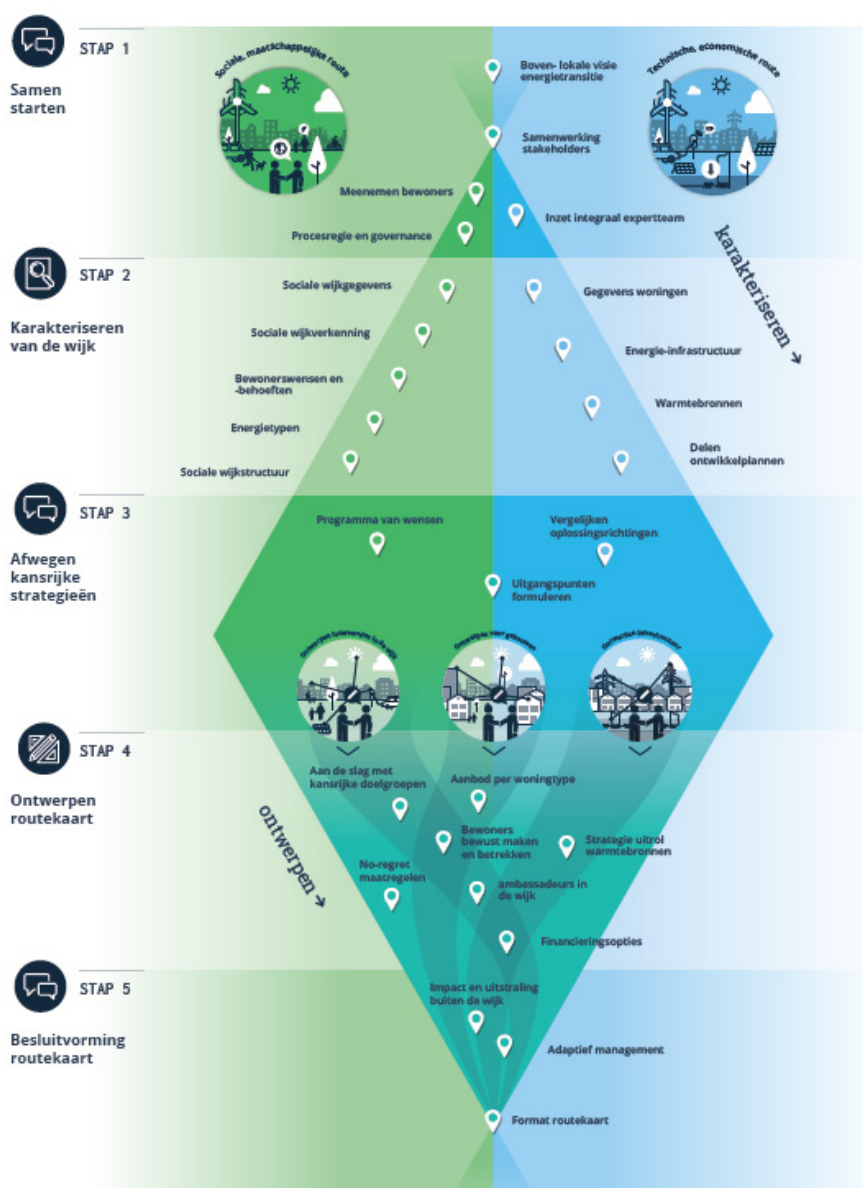
7,6 miljoen
woningen CO₂-arm **2050**

Zweden

Warmtedistributie in Zweden was in de jaren '70 nog volledig afhankelijk van olie. Een transitieproces heeft ertoe geleid dat het systeem nu vooral op biomassa en andere duurzame bronnen draait. Het transitieproces begon met de destabilisatie van het op olie gebaseerde systeem door de oliecrisis in 1973. Vanaf die tijd werd er geëxperimenteerd met verschillende andere energiebronnen, zowel fossiele als duurzame. Dit zorgde voor een grote diversiteit en het aandeel van olie daalde met 90% (in 1989). Actieve betrokkenheid en samenwerking tussen lokale autoriteiten, gemeenschappen, nutsbedrijven, de Zweedse stadsverwarmingsassociatie en de nationale overheid zorgde voor het in gang zetten van het proces (Di Lucia, Ericsson, 2014).

Smart Energy Cities is een integrale aanpak voor energietransitie op wijkniveau.

Integrale aanpak

Smart Energy Cities-aanpak

Smart Energy Cities is een publiek-privaat samenwerkingsverband van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat, het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Netbeheer Nederland, en de Topconsortia Kennis en Innovatie Urban Energy en Creatieve Industrie. Binnen dit samenwerkingsverband is de Smart Energy Cities-werkwijze ontwikkeld om de energietransitie van Nederland met een wijkaanpak te versnellen. Smart Energy Cities is een integrale methode waarbij de sociaal/maatschappelijke benadering wordt gecombineerd met technische en economische innovaties. De ontwikkelde werkwijze helpt gemeenten om wijken versneld energieneutraal te maken. De aanpak is weergegeven in de afbeelding links..

Het unieke aan de integrale werkwijze is de inzet (ca. 6 maanden) van een multidisciplinair team van experts bij lopende of nieuwe projecten dat bestaat uit: een Creative Producer (ontwerper), Innovatiecoach en een expert van de netbeheerder.

Meer over de Smart Energy Cities-aanpak is te lezen op de website <https://www.smartenergycities.nl/>.

Ontwerpers aan het woord

Nathalie Waser

CONNECTING-IDEAS

Nathalie Waser werkt, vanuit haar bedrijf Connecting-Ideas, aan vraagstukken met een maatschappelijke relevantie. Ze gebruikt design methoden, onderzoek, intuïtie en inlevingsvermogen om samenwerking tussen stakeholders tot stand te brengen en organisaties in contact te brengen met de behoeften en wensen van hun klanten, bewoners of patiënten. Ze ondersteunt hen om betekenisvolle producten, diensten, strategieën of beleid te ontwikkelen voor complexe vraagstukken. Nathalie werkt daarnaast als design thinker binnen de gemeente Amsterdam.

Minouche Besters

stipo

Minouche Besters is partner bij STIPO, team voor stedelijke ontwikkeling. Van groene activiteiten in de straat tot strategische sessies met bestuurders, alles is nodig om tot nieuwe antwoorden te komen. Minouche leeft bewust (heeft geen auto, maar wel een wormenpot in de keuken), met humor en vriendelijkheid naar zichzelf en anderen.

Daniëlle Arets

capada

Daniëlle Arets werkt onder de naam Capada freelance als designonderzoeker en debatmoderator. Dit combineert ze met een functie als associate lector Strategische Creativiteit bij Design Academy Eindhoven en lector journalistiek en innovatie bij Fontys Tilburg. Ze probeert haar ecologische voetafdruk ieder jaar te verkleinen. Vanaf haar achtste eet ze vegetarisch en waar mogelijk reist ze met het openbaar vervoer of haar racefiets.

Wat is een creative producer?

De Creative Producer zet zijn/haar ontwerpende en gebruikersgerichte aanpak (waarin o.a. design thinking en service design een belangrijke rol spelen) in om de energietransitie vanuit een bewonersperspectief te benaderen. Hij/zij is zowel strategisch als inhoudelijk creatief betrokken bij de projecten in de wijk. De Creative Producer zet zich in voor het sociale domein: wat kunnen en willen huurders en woningeigenaren? Waar liggen kansen, belemmeringen en waar liggen

Quotes

Jeffrey Braun

A/
BZ

Jeffrey Braun is medeoprichter van Afdeling Buitengewone Zaken en studeerde Industrial Design aan de Technische Universiteit Eindhoven. In zijn persoonlijke leven worstelt hij volop met het handelingsperspectief en de precieze impact van een gebalanceerd duurzaam leven.

Kai Köllen

ideate
service | design | innovation

Kai Köllen is partner van Ideate. Hij houdt van complexe vraagstukken met een publiek belang, zoals de energietransitieprojecten waaraan hij werkte in Eindhoven, Den Bosch en Enschede. Inzicht in motieven en gedrag van bewoners zijn voor hem de sleutel tot succes. Deze transitie gaat niet over energie, maar over een manier van leven en samenleven.

behoeften? De Innovatiecoach brengt het aanbod van innovaties in beeld en maakt de benodigde investeringen en financiële regelingen inzichtelijk. De expert van de netbeheerder zorgt voor een inventarisatie van mogelijkheden en belemmeringen van de 'hardware', de technische evenals economische infrastructuur.

In dit magazine wordt de Creative Producer ontwerper genoemd.

“Onze inzet als Creative Producer zou zelfs gedurende 10 jaar zinvol zijn. Ook voor continuïteit en het geheugen van de wijk. We zijn nu het grondwerk aan het doen en we zouden ook in de toekomst de projecten goed kunnen begeleiden met als focus het omgaan met emoties en belangen in de wijk.”

Minouche Besters, Stipo

Belangrijker dan de specifieke instrumenten is de manier van denken en de methodische manier van werken die de ontwerpers inbrengen in het team.

Een manier van denken?

Door de ontwerper kan er een breed scala aan instrumenten worden gebruikt in wijkgerichte energietransitieprojecten om de behoeften, wensen, belemmeringen en belangen van de bewoners in kaart te brengen. Welke instrumenten worden ingezet is afhankelijk van het project startpunt, het vraagstuk en de beschikbare tijd. Een vorm van bewonersonderzoek is altijd nodig. Resultaten vanuit een ander project of andere wijk (bv. in de vorm van beschreven 'persona's') kunnen niet zomaar overgenomen worden, omdat iedere wijk, project en ontwerper anders is.

Belangrijker dan de specifieke instrumenten is de manier van denken en de methodische manier van werken die de ontwerper inbrengt in het team. Hij/zij denkt vanuit bewoners en doelgroepen en zoekt naar minder voor de hand liggende mogelijkheden, daar waar andere projectteamleden en 'stakeholders' eerder geneigd zijn om vanuit technische oplossingen, een economisch perspectief of eigen belang te redeneren.

"Het gaat om de meer fundamentele aanpak vanuit een designperspectief. Naast bewonersinzichten ophalen gaat het om iedere keer na te denken over welk probleem we nu aan het oplossen zijn. Ik zie onze rol als verdiepende vraagsteller en creator van nieuwe perspectieven." Kai Köllen, Ideate

"We kregen de kans om ontwerpend onderzoek uit te voeren en dat levert soms andere inzichten op dan een traject uitgevoerd door consultants in opdracht. Dit traject stelt ons in staat om te verkennen of de juiste vragen worden gesteld." Daniëlle Arets, Capada

"Het zit meer in de methode, dan in de instrumenten. 'Stakeholders' op één lijn brengen; dat is de grote essentie geweest in dit project." Jeffrey Braun, ABZ

"Eén van de discussies met de 'stakeholders' ging over all-electric. Als iedereen overgaat op all-electric, dan moet op termijn het netwerk worden verzwakt en dat brengt kosten met zich mee. Dan vraag ik in zo'n discussie: 'Wat gebeurt er als we zeggen we verzwaken het netwerk niet?' Dat gaf meteen een heel ander gesprek. Toen kwamen we op de buurtbatterijen, opslag van energie in smart cars, enzovoort. Het hoeven niet perse de beste oplossingen te zijn, maar je gooit het gesprek wel open. Je kijkt met een andere bril als Creative Producer." Minouche Besters, Stipo

Deze voorbeelden zijn een greep uit de gereedschapskist van ontwerpers in wijkgerichte energietransitieprojecten om de behoeften, wensen, belemmeringen en belangen van de bewoners in kaart te brengen. Er wordt verwezen naar projecten, waarin de Smart Energy Cities-werkwijze een rol heeft gespeeld.

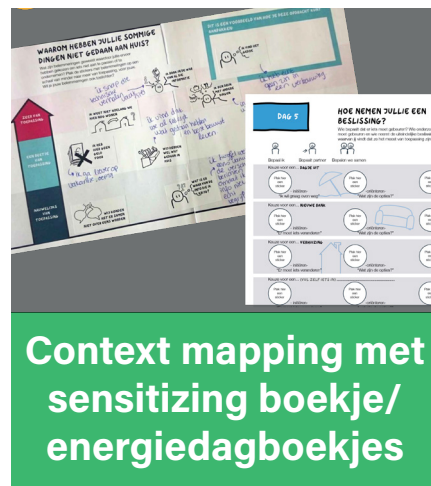
Voorbeelden van instrumenten

Ambassadeurskit

Bewonersavonden

Context mapping met sensitizing boekje/ energiedagboekjes

Een ondersteunend pakket voor buurtbewoners die een initiërende rol willen spelen in de energietransitie van de wijk en/of zelf hun huis al hebben verduurzaamd. De kit ondersteunt hen bij het enthousiasmeren van andere buurtbewoners.

Dit instrument doet denken aan de Tupperware verkooppakket. Waarbij, naast mond-tot-mondreclame, een positief gevoel wordt gecreëerd tijdens sociale aangelegenheden. Denk bijvoorbeeld aan een workshop elektrisch koken. Het kan voorkomen dat bewoners zich niet (formeel) willen committeren aan een bepaalde rol, maar wel willen meedoen. De kit is toegepast in de wijken Buitenpepers in Den Bosch en Eckart Vaartbroek in Eindhoven.

Vrijwel in elk Smart Energy Cities-project zijn er bewonersavonden georganiseerd. Deze varieerden van avonden om op te halen welke vragen en sentimenten er leven bij de bewoners tot co-creatie workshops over toekomstrichtingen om verder draagvlak te creëren. Ook communicatiemateriaal werd samen met bewoners ontworpen en getest.

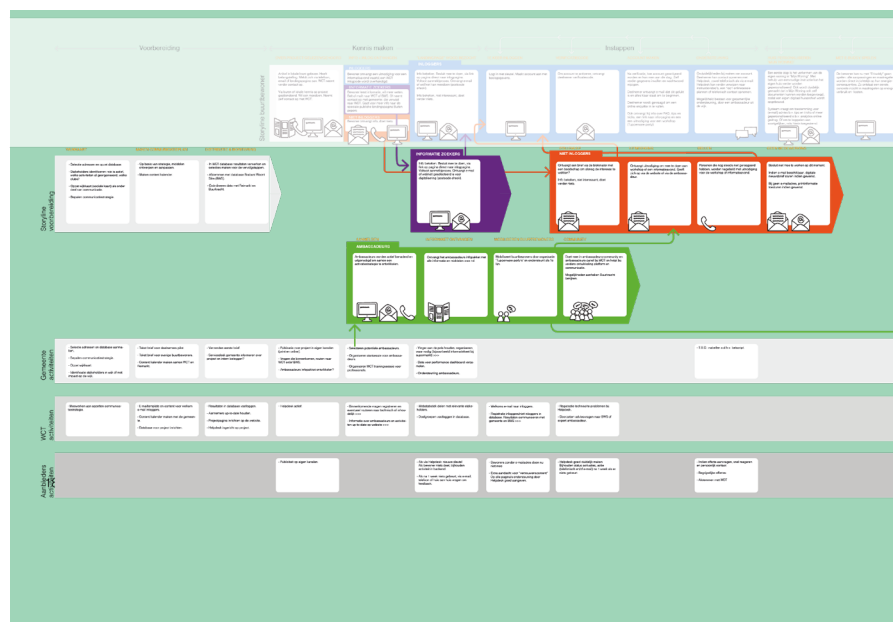
De opkomst varieerde sterk en dit hing onder meer samen met de mate van urgentie. In de Hilversumse Meent en Utrecht Overvecht was aangekondigd dat de wijk in de toekomst geen aardgas aansluiting meer zal hebben. Dit zorgde voor grote belangstelling; waarna er meerdere avonden zijn georganiseerd.

De ontwerpers hebben er in het algemeen voor zorg gedragen dat deze avonden meer gingen over informatie ophalen en uitwisselen, dan alleen het zenden van informatie zoals vaak gebruikelijk is bij dergelijke informatieavonden.

Respondenten zijn geselecteerd om een afspiegeling van de bewoners in de wijk te krijgen. Deze bewoners kregen een boekje met opdrachten en werden gevraagd om dit een aantal dagen bij te houden. Bij voorkeur wordt het boekje door beide partners (indien aanwezig) ingevuld om zo een completer beeld van de besluitvorming over wonen en energie te krijgen. Na deze periode werd een interview afgenomen aan de hand van de antwoorden in het boekje.

'Context mapping' (Sleeswijk Visser et al, 2005) kan antwoord geven op de vragen als: Hoe komen beslissing over energiemaatregelen tot stand? Hoe wordt informatie over energie verzameld? Dit instrument is gebruikt in de wijken Eckart Vaartbroek in Eindhoven en voor Reimarkt in Enschede. 'Context mapping' geeft in combinatie met de interviews waardevolle diepere inzichten. Het is wel een tijdrovend instrument.

Sleeswijk Visser, F., Stappers, P.J., Lugt, R. van der, Sanders, E.B.N. (2005). Contextmapping: experiences from practice. CoDesign, Vol. 1, No. 2, June 2005, 119 – 149.

Customer journey, evt met Service Blueprint

Initiatief	
Tijdslijn: ☐ Verleden ☐ Heden ☒ Toekomst	
Praktisch	Inhoudelijk
A. Eigenaar	1. Titel*
B. Betrokkenen	2. Beschrijving/impressie van het initiatief*
C. Periode	3. Doel (vanuit Groenste Buurt perspectief)
D. Budget	4. Eventuele voordelen
E. Benodigheden	5. Eventuele risico's
	6. Doelgroep*
	7. Op welke motivatie speelt het initiatief in?
	8. Omschrijf de aanpak

Afdeling / Buitengewone Zaken
* verplicht

Gesprekskaarten/ initiatiefkaarten

Het gezamenlijk met de gemeente in kaart brengen van het proces, de stappen en de Touchpoints vanuit het perspectief van de bewoner in een 'Customer Journey' helpt het projectteam om het proces zo goed mogelijk in te richten. Hierdoor worden bewoners beter geholpen en risico's beperkt.

De 'Service Blueprint' kan eventueel worden toegevoegd om inzicht te geven in welke taken en rollen nodig zijn om bewoners verder te helpen. Alle taken en rollen van de 'service providers' t.a.v. de stappen in de 'Customer Journey' worden in beeld gebracht. Dit instrument is gebruikt in de wijk Eckart Vaartbroek in Eindhoven en de Buitenpepers in Den Bosch

Initiatiefkaarten zijn kaarten die actieve bewoners in een bewonersinitiatief in kunnen vullen met activiteiten uit het verleden en heden.

Met deze kaarten kan een tijdslijn worden gebouwd. Dit creëert trots bij deze bewoners en kan helpen bij het (her)vinden van de essentie en energie van het bewonersinitiatief. Deze kaarten zijn gebruikt in Groningen in de wijk Noorderplantsoen.

HET IN KAART BRENGEN VAN EEN CUSTOMER JOURNEY HELPT OM HET PROCES IN TE RICHTEN.

T

Too

Deze voorbeelden zijn een greep uit de gereedheidskist van ontwerpers in wijkgerichte energietransitieprojecten om de behoeften, wensen, belemmeringen en belangen van de bewoners in kaart te brengen. Er wordt verwezen naar projecten, waarin de Smart Energy Cities-werkwijze een rol heeft gespeeld.

Energie Interview Gaasperdam

datum:
locatie:

je naam:
je adres:
je leeftijd:
je opleiding:

je woning: ☐ sociale huur ☐ vrije sector huur ☐ koop woning
☐ kamer appartement ☐ eengezinswoning ☐ galerijflat

Hoer ziet je huishouden eruit?

 ik woon alleen

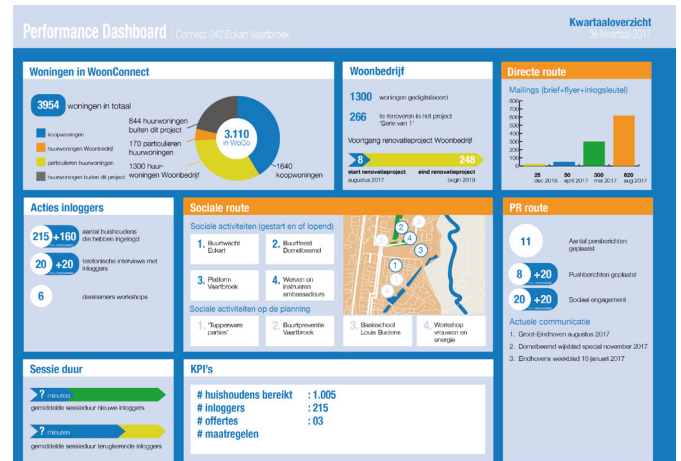
 ik woon met mijn partner

 ik woon zonder partner, met mijn kinderen

 ik woon met partner en kinderen

Waar stond jouw vlieg?

En die van je ouders?

Interviews

In vrijwel elk project hebben (semi)gestructureerde interviews plaatsgevonden. De ene keer is de wijk ingegaan en is spontaan een gesprek gestart met mensen op straat. Andere keren zijn diepte-interviews afgenomen, met daaromheen telefonische interviews.

Ook zijn in interviews formats gebruikt met veel tekeningen. Uit deze interviews zijn behoeften, wensen, belemmeringen en belangen op individueel en wijkniveau naar voren gekomen die, in combinatie met de technische inzichten, in scenario's voor de wijk kunnen worden uitgewerkt.

Performance dashboard

Op een overzichtelijke manier kunnen prestatie-indicatoren worden weergegeven in de vorm van een 'infographic'. Het bepalen van 'key performance indicators' en onderzoek van databronnen gaat hieraan vooraf.

Er kan ook gebruik worden gemaakt van 'sliders' met wijkkenmerken (soort huizen, bewoners) geplot op een horizontale lijn om inzichten te visualiseren.

GENIETER

ANS

Als leer - kinderen uit huis - besouwer
Ans is een leerkracht maar als ze thuis met
een klaslokaal. Dat ze niet werkt vindt ze
veelgevoel met prima, het is wel lekker om
met de weer een beetje thuis in de tuin te
zijn. Welke is niet meer afgestemd
en zo heeft ze meer tijd voor creatieve
hobby's. Ze past gelden in de in de weg
komen werken zodat ze direct verleid
wereld op het huis. De weg is gemiddeld en
dat is fijn. Soms een houding elkaar in de
gaten en dat gaat helemaal goed. Ze
volgt alle ontwikkelingen wel maar kan
zo'n in de tijd en niet denken, die tijd heeft
ze achter zich. Wel weet ze donderdag
hoop te besouwen bij elke kurt krijgen.
Minder welstand

Laag opgesteld

Hoog opgesteld

Prima besouwer

Niet meer besouwer

**Afdeling/
Buitengewone
Zaken**

BEPALENDE FACTOREN

Volger

Early adopter

Slecht energielabel

Goed energielabel

Individueel

Betrokken

Gemeenschap

Technologie

Financiële

"Als ik een tip zou mogen geven? Organiseer
eens een feest, dat lijkt me een goed begin.
Dat bindt mensen en zou ik bijvoorbeeld ook
hele leuk vinden. Vervolgens kan je daar dan
ook wel uitgangspunt er speelt, maar dat kan
toch ook gewoon met een dingje erbij."

"Dat zit er natuurlijk wel aan te komen, die
technologische maken zo'n ontwikkeling door.
Zag daar laatst een programma over op tv,
maar hoor dat steeds steeds meer. Ook via
mijn dochter, die is daar natuurlijk ook veel
mee bezig. Uiteindelijk draait zoiets voor ons
ook wel een goed."

INZICHTEN

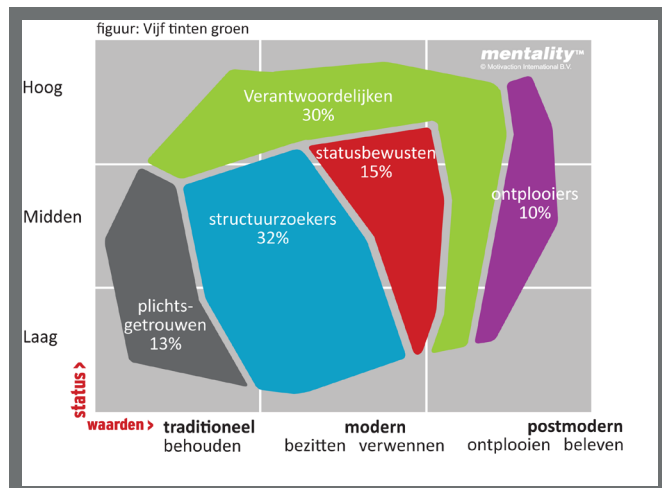
AANPAKKEN
"Het is een snuf huis, de ruimte erin is niet echt goed. Als we genoeg geld zouden hebben,
zouden we misschien dubbel glas laten zetten. Dat staat wel hoog op de lijstje, als je daarmee
uiteindelijk ook geld kunt besparen moet je dat wel doen, maar het is zeker ook wettelijk."

GEEN TECHNIEUT
"Ik haat het om te denken dat ze hier in Puddelpoel wantte uit de grond willen halen met water
in pijpen of zoets, nou dan haak ik echt snaf of hoor bij zo'n technisch verhaal. Ik snap dat toch
niet."

HET HOEFT NIET ZO
"Ik ben ook een keer op een buurtavond geweest. Ik ben toen helemaal weggevoerd, dat is niet
voor mij. Ik neem niet zacht dan zo belangrijk. Ik ga dan liever een wijze denken. Ik zeg
dat nu een beetje op de zijde. Ik denk mijn energie aan te geven in als anders."

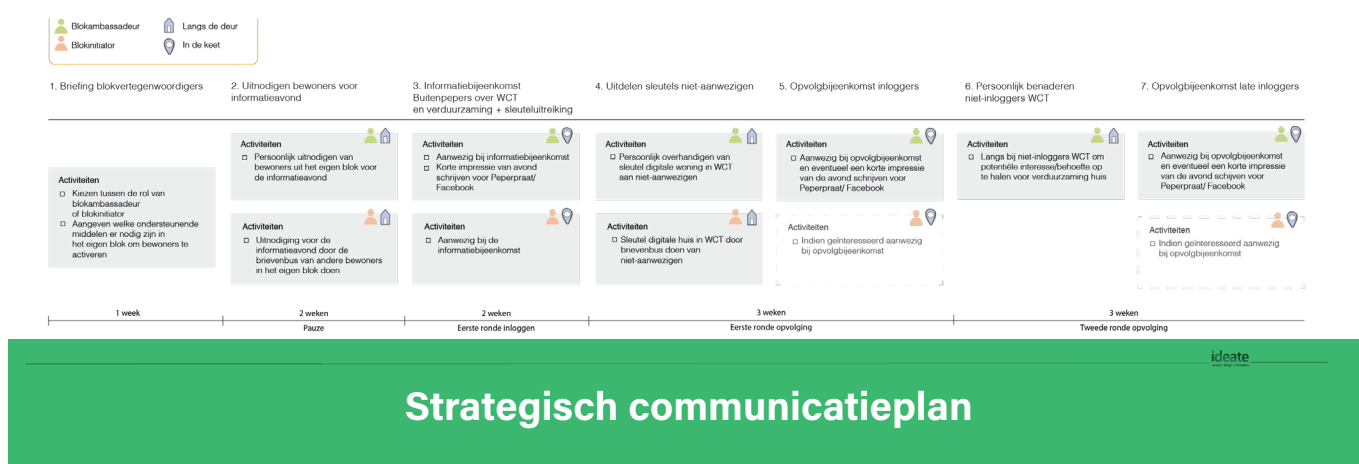
KENNIS IN HUIS
"Ik heb in mijn energie wel veel een buurtfeestje georganiseerd en vond dat heel leuk. Je
heeft daar een paar keer enthousiaste voordekkers voor nodig, anders gebeurt het niet. Ik heb dat
best een tijd gedaan, vond het toen op een gegeven moment wel mooi geweest."

STRATEGIE
De Genieters staan midden in de wijk en hebben goed in de gaten wat er allemaal gebeurt,
maar zijn geen kartrekkers. Ze staan open voor ontwikkelingen en beslissingen die invloed
hebben op hun leven, maar welke kant het laatste uiteindelijk opvalt maakt ze niet zo uit.
Genieters zijn betrokken op hun manier, ze houden bijvoorbeeld de oude buurman in de gaten
- of hij iedere dag wel nog naar buiten komt. Ook hebben ze vaak een achtergrond in
verwijldigewerk, maar nu hun kinderen zelf volwassen zijn heeft dat allemaal niet meer zo. Ze
veeten wel donderdag wat de invloed van een hechte buurt is, maar zien ook dat dat enorm
veel energie kost. De Genieters kunnen worden betrokken door hun te vragen naar hun
ervaringen op het gebied van buurtfeesten en verwijldigewerk. Energieneutraliteit is voor hun
samenlijk geen technologisch maar een sociaal- en gedragsverhaal.

Persona's of energietypes van Motivaction

Een 'persona' is een levendige fictieve representant van iemand voor wie je gaat ontwerpen (Cooper, 1999). Deze zijn in diverse projecten gemaakt en gebruikt. Ze zijn veelal gemaakt op basis van wijkdata en contextmapping of interviews. In de wijk Alteveer-Craneveld zijn de inzichten uit de interviews geplott op de 'duurzaamheidstypes' van Motivaction (2013). In dit project is gekozen voor het werken met deze types om te voorkomen dat 'persona's' een eigen leven zouden gaan leiden, terwijl de intentie is om op de achterliggende behoeften van bewoners in te spelen. Types van Motivaction zijn bijvoorbeeld: plichtsgetrouwen, structuurzoekers, statusbewust, verantwoordelijken en ontplooiers. Deze zijn te plaatsen in een grid van status en waarden.

Deze voorbeelden zijn een greep uit de gereedschapskist van ontwerpers in wijkgerichte energietransitieprojecten om de behoeften, wensen, belemmeringen en belangen van de bewoners in kaart te brengen. Er wordt verwezen naar projecten, waarin de Smart Energy Cities-werkwijze een rol heeft gespeeld.

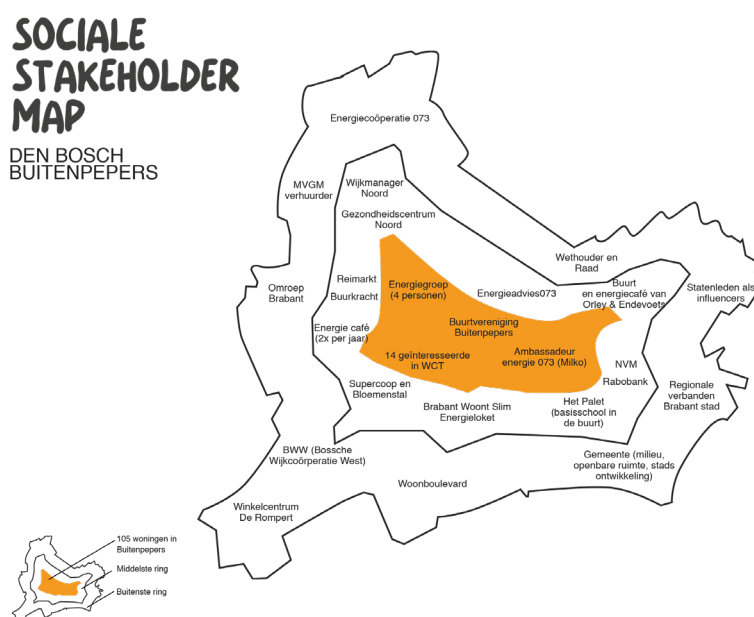
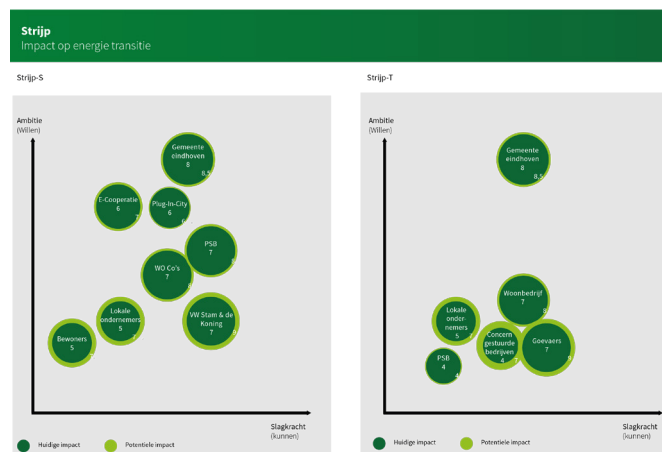
Stakeholderanalyse en - mapping

De wijk is een systeem met actoren en netwerken van 'stakeholders'. Een 'stakeholderanalyse' kan de rollen en belangen van deze verschillende belanghebbenden duidelijker maken om zo meer gedifferentieerd naar de wijk en samenwerking te kijken.

Communicatie kan hierdoor beter op verschillende groepen worden afgestemd. Een 'stakeholderanalyse' kan het mogelijk maken om relevante meningen te verzamelen en de dialoog tussen de verschillende belanghebbenden te faciliteren. Dit is cruciaal voor succes op de lange termijn. Een projectmanager kan dankzij deze analyse belangen waarborgen en regelmatig actualiseren. Dit helpt om strategisch richting te bepalen, doelstellingen te evalueren en eventueel te herzien (Mabrouk, Sperandio, Girard, 2014).

Bij het analyseren van de ‘stakeholders’ kan een ‘stakeholdermap’ worden gemaakt. Een ‘stakeholdermap’ is een visuele weergave van alle belanghebbenden die impact hebben op de wijk en haar bewoners. Hieraan kan nog een wijkprofiel worden toegevoegd, met daarin relevante data van de wijk en de rollen die de verschillende ‘stakeholders’ spelen in het project.

Een 'impactmap' (afbeelding rechts) is een vorm van een meerdimensionale 'stakeholdermap'. Deze toont belanghebbenden in relatie tot wat ze willen en kunnen ten aanzien van de maatregelen in de wijk; dit met hun huidige impact en potentiële impact. Deze 'impactmap' is ingezet in de wijk Strijp in Eindhoven.

Mabrouk M., Sperandio S., Girard P. (2014) Stakeholder Mapping in a Collaborative Project for a Sustainable Development. In: Grabot B., Vallespir B., Gomes S., Bouras A., Kiritsis D. (eds) *Advances in Production Management Systems. Innovative and Knowledge-Based Production Management in a Global-Local World*. APMS 2014. IFIP Advances in Information and Communication Technology, vol 439. Springer, Berlin, Heidelberg

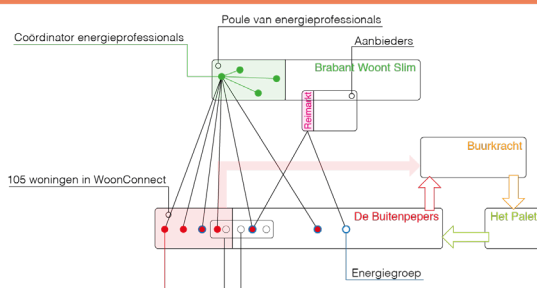
Wijksafari

Een wijksafari is een tocht per fiets of lopend door de wijk om de verschillende woningtypes, de openbare ruimten en de ontmoetingsplekken te bestuderen, en te bekijken welke (externe) energiemaatregelen al genomen zijn. De wijksafari wordt bij voorkeur begeleid door bewoners uit de buurt en tijdens de tocht door de wijk kunnen korte gesprekken met bewoners op straat plaatsvinden.

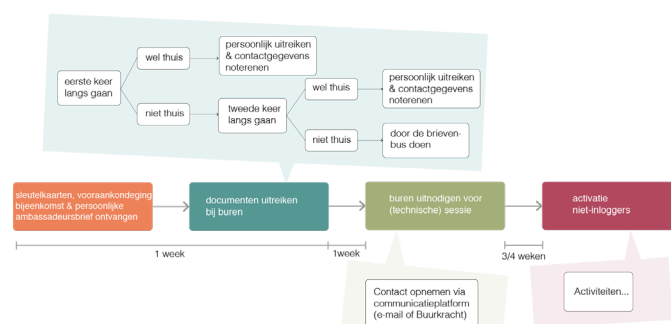
Een wijksafari waaraan meerdere 'stakeholders' deelnemen geeft gedeeld inzicht en creëert empathie. Het versterkt de band tussen de deelnemers (Fink, 2011). Dit is ook gebleken in verschillende projecten van Smart Energy Cities, waar een Innovatiecoach tijdens het eerste project zei: "Een wandeling door wijk, dat ga ik echt niet doen!". Deze Innovatiecoach kwam daar later op terug en zei tijdens een sessie: "Samen door de wijk heen schept een band en je ziet ook hoe de ander kijkt en denkt."

Systeem voor verduurzaming van De Buitenpepers

Stappen voor activatie bewoners in De Buitenpepers

Systeemanalyse met een systeemkaart

Het verduurzamen van een wijk is complex. Het kan helpen het gekozen systeem voor verduurzaming te analyseren en een systeemkaart te maken. Deze systeemkaart geeft schematisch de belangrijkste 'stakeholders' en hun verbindingen weer in relatie tot het project. Anders dan bij een 'stakeholdermap' ligt de nadruk op de relaties tussen de verschillende stakeholders en hun rollen in het systeem. Deze kaart is gebruikt in de wijk de Buitenpepers in Den Bosch.

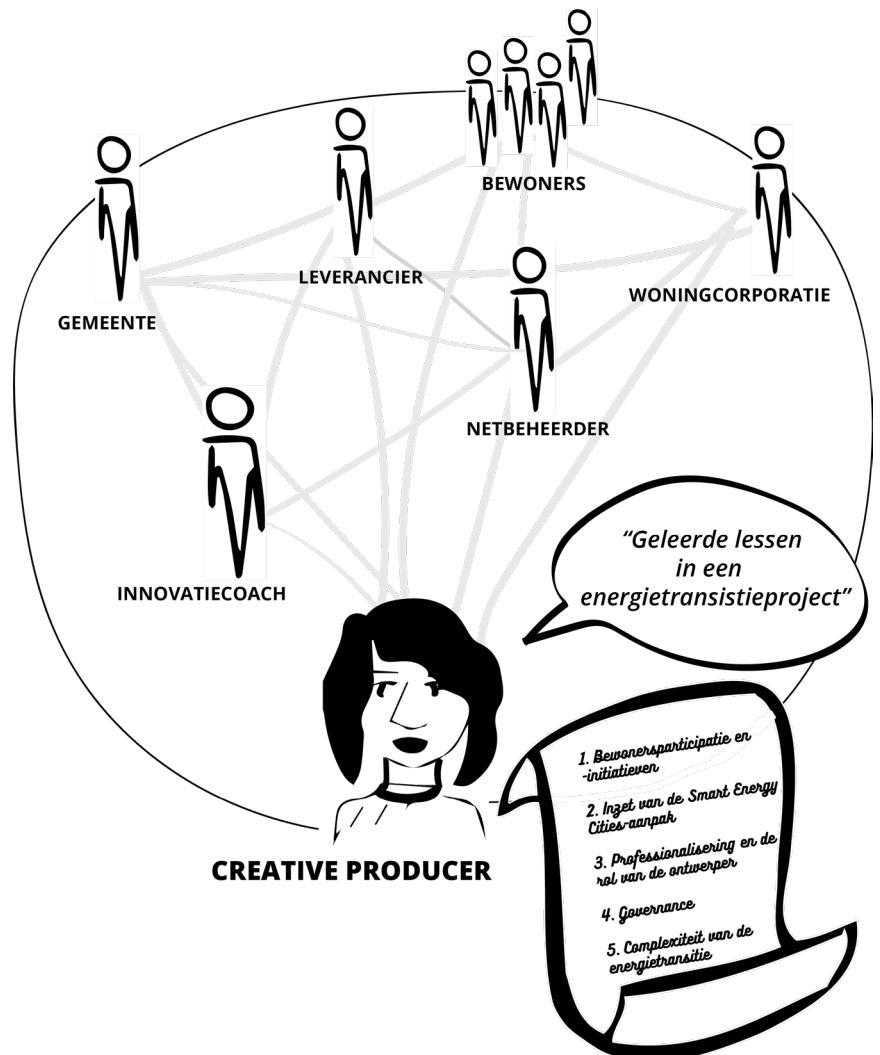
Fink, J. (2011). Walking the neighbourhood, seeing the small details of community life: Reflections from a photography walking tour. Critical Social Policy 32 (1), 31-50

Lessen van ontwerpers voor ontwerpers

In totaal hebben 16 projecten plaatsgevonden waarin de Smart Energy Cities-methode is ontwikkeld en verfijnd. Over deze projecten zijn interviews afgenomen onder de ontwerpers als onderdeel van het KIEM-onderzoek. De meest opvallende lessen vormen de basis van vijf perspectieven op de rol van ontwerpers in wijkgerichte energietransitieprojecten, deze zijn:

1. Bewonersparticipatie en -initiatieven
2. Inzet van de Smart Energy Cities-aanpak
3. Professionalisering en de rol van de ontwerper
4. Governance
5. Complexiteit van de energietransitie

Bewonersparticipatie en initiatieven

Bewoners zijn een cruciale schakel in energietransitieprojecten. In veel van de projecten zijn in een vroeg stadium actieve en enthousiaste bewoners aangehaakt. In ieder innovatieproject is het belangrijk een eerste ring van 'influencers' te betrekken die het project steunen. Het inzetten van bewoners als ambassadeurs kan een succesvolle strategie zijn om het breed draagvlak te creëren.

Het is voor gemeenten zelfs verplicht om burgerparticipatie door te voeren in projecten volgens de Algemene Wet Bestuursrecht (Awb). Het werken met bewoners in een energietransitieproject betekent meer dan eerst een plan bedenken om vervolgens draagvlak te creëren (top-down). Wanneer er bijvoorbeeld een bewonersavond wordt georganiseerd om mensen te betrekken, maar er vervolgens plannen worden gepresenteerd kan het zijn dat bewoners boos worden en zeggen: "Het is toch al besloten." Soms kan er nog gestemd worden, maar dan vaak alleen voor of tegen. Dan wordt er vaak "nee" gestemd, niet omdat iedereen tegen is, maar omdat er misschien nog iets in de plannen gewijzigd zou moeten worden. Dat voelt dan als de enige manier om invloed te hebben.

Participatie betekent juist een bottom-up aanpak en bewoners betrekken in het ontwerpproces, in dit geval van de energietransitie. Een verticale verhouding wordt omgezet tot een horizontale manier van samenwerken (Kuitenbrouwer, 2017).

"We hadden een plan, iedereen had ingestemd. Alleen toen moesten we de bewoners nog betrekken." Medewerker van een gemeente

"De gemeente wil in het nieuwe project in Groningen bottom-up bewoners betrekken bij een plan dat ze al hebben gemaakt."
Jeffrey Braun, ABZ

Tips

- Houd in de gaten of de aanpak daadwerkelijk bottom-up is.
- Creëer vrijheid en ruimte om samen te werken met de bewoner.
- Geef ruimte aan het verwerken van teleurstellingen bij bewoners over eerdere projecten.
- Trek het project breder dan de energietransitie of zorg voor de urgentie van de energietransitie.

Power to the people

Op meerdere plekken zijn bewoners co-eigenaren van windparken. De winst wordt gedeeld met de lokale gemeenschappen. Of de bewoners meedoen om milieuredenen is niet zeker, maar de belangrijkste voordelen zijn dat er minder weerstand is en dat er veel andere positieve effecten zijn. Tegen het voorstel voor een windturbine in Udney Aberdeenshire in Schotland waren bijvoorbeeld minimale bezwaren. Er zijn meerdere redenen waarom 'empowerment' van gemeenschappen met betrekking tot duurzame energie wenselijk kan zijn (Slee, 2015):

1. Het kan de weerstand van "tegenstanders" verminderen.
2. Economische voordelen voor gemeenschappen geven in plaats van voor commerciële partijen.
3. Gemeenschappen kunnen zelf kiezen waar ze compenseren; bijvoorbeeld bomen die gekapt zijn voor de aanleg van een windpark op een andere plek terugplaatsen.
4. Mogelijkheden voor bewoners voor een leidende rol in de energietransitie. Of gemeenschappen dit ook echt op kunnen gaan pakken is nog de vraag.
5. Mogelijkheden om andere problemen in een wijk aan te pakken.
6. Meer veerkracht van lokale gemeenschappen.

Er is angst bij gemeenten en woningcorporaties om fouten te maken in communicatie met bewoners. Bewoners worden soms laat in het proces geïnformeerd (in plaats van betrokken), nadat de plannen al zijn uitgekristalliseerd. Dit is strijdig met een bottom-up aanpak en het maakt het werk van de ontwerper lastig. De ontwerper heeft vrijheid en ruimte nodig om met de bewoners samen te werken.

De invloed van projecten uit het verleden en de verwachtingen van een project in de toekomst, zijn ook factoren om rekening mee te houden. Als een plan is ontwikkeld voor de wijk, dan verwachten bewoners dat het plan wordt uitgevoerd en zowel partijen als middelen beschikbaar zijn. Als het plan niet wordt uitgevoerd, dan levert dat teleurstelling op bij de bewoners en zal dit het enthousiasme voor nieuwe projecten temperen. De ontwerper komt deze gevoeligheden tegen bij bewoners en kan ruimte geven aan het verwerken van deze teleurstellingen uit het verleden.

Het is aan te raden om de energietransitie te verbinden aan andere uitdagingen in de wijk en deze als vliegwiel te gebruiken. De energietransitie op zichzelf brengt de meeste mensen niet in beweging, tenzij er van bovenaf een opgave wordt opgelegd zoals bijvoorbeeld "Overvecht Aardgasloos". In dat geval worden bewonersavonden drukbezocht, omdat de urgentie groot is. Hoewel de ontwerpers mogelijkheden zien om de energietransitie te verbinden aan andere uitdagingen, is dit in de meeste gevallen niet voorgekomen in de projecten. In veel gevallen haakte de Smart Energy Cities-methode aan bij een bestaand project, waardoor geen ruimte was om vrij op zoek te gaan naar andere ingangen naast de energietransitie. Woningcorporaties verbinden de energietransitie vaak wel door het thema energie mee te nemen in een renovatie.

"Ontwerpen is met weinig informatie stappen zetten en kijken hoe dat uitpakt. Een bewonersbrief versturen of de wijk ingaan om met mensen te praten zijn dit soort stappen. Ontwerpers moeten de gemeente overtuigen met o.a. een plan om deze stappen te mogen zetten."

Jeffrey Braun, ABZ

Tips opzetten initiatief/klankbordgroep

- Maak de groep voldoende groot (rond de 8 personen).
- Zorg voor variëteit in deelnemers: zoals technen, verbinders en aanjagers.
- Informeer reeds georganiseerde bewonersgroepen.
- Maak vanuit het team experts een keuze voor vertegenwoordigers uit de wijk.
- Markeer duidelijk dat sprake is van een nieuw samenwerkingsverband.
- Houd voor ogen dat een besluit binnen een groep niet meteen de keuze van de wijk is. Vaak is het creëren van verder draagvlak in de wijk noodzaak.

"Een eerder plan voor zonnepanelen op het ziekenhuis, waarin buurtbewoners mee konden investeren, is niet doorgegaan. In elk interview kwam het ter sprake. Mensen waren teleurgesteld."

Nathalie Waser, Connecting-Ideas

Samenwerken met bewonersinitiatieven

Gemeenten geven er vaak de voorkeur aan om een project te laten aanhaken bij een bestaand bewonersinitiatief. Een belangrijk inzicht is dat de meerwaarde van meewerken aan de aanpak duidelijk moet zijn voor het bewonersinitiatief voor projectsucces. De meerwaarde van meedoen voor de bewoners kan bijvoorbeeld zitten op het gebied van leefbaarheid, burenccontact, veiligheid, groen en gezondheid.

“Het gaat meer over leefbaarheid, dan over de energietransitie.” Kai Köllen, Ideate

Het bouwen van een project vanuit een bewonersinitiatief brengt ook risico's met zich mee voor het initiatief. Bewonersinitiatieven lopen het risico zichzelf 'te verliezen' in energietransitietrajecten. In Groningen was het initiatief oorspronkelijk gericht op groen in de wijk. Zij verloren enthousiasme doordat het te technisch werd en ze te ver van het oorspronkelijke doel af waren komen te staan. De ontwerper kan de bewonersinitiatieven helpen om weer terug te keren naar de kern.

“Bewonersgroepen worden veel benaderd vanuit een technologische of financiële kant. Dit brengt het risico met zich mee dat een groep zijn eigen essentie kwijtraakt.” Jeffrey Braun, ABZ

Bestaande bewonersgroepen hebben wel al tractie en een netwerk, en een nieuw initiatief opzetten kost veel tijd en energie (die de ontwerpers vaak niet hadden in de projecten). Toch is niet elk bewonersinitiatief een goed startpunt voor een project, doordat de initiatieven bijvoorbeeld niet representatief zijn voor de wijk of een eigen afwijkende agenda hebben. Het kan daarom de voorkeur hebben een nieuwe initiatief-/klankbordgroep op te zetten.

“Kijk goed en kritisch of het zich loont om met de bestaande bewonersgroep(en) te gaan samenwerken. Wat zijn hun wensen en eisen, ervaringen, skills, invloed, betrokkenheid, energie, et cetera? Daarop gebaseerd zou een plan van aanpak kunnen worden gemaakt, i.p.v. blindelings te gaan samenwerken.”

Jeffrey Braun, ABZ

Tips

- Zorg dat de meerwaarde van meewerken aan de energietransitie voor bewonersinitiatieven duidelijk is en blijft gedurende het project.
- Bedenk of -het vaak door de gemeente- aangedragen bewonersinitiatief geschikt is voor het energietransitieproject.
- Kies eventueel voor het opzetten van een nieuw initiatief-/klankbordgroep.

Inzet van de Smart Energy Cities aanpak

Het Smart Energy Cities-model bleek voor de ontwerpers een belangrijk houvast te zijn in de projecten. Het opstarten van een project ('setting the stage' fase) is een cruciale fase en kost relatief veel tijd en energie. De benodigde hoeveelheid tijd en energie varieert afhankelijk van de mate waarin een project voldoet aan de randvoorwaarden vóór de start van het project. Alle rollen en verantwoordelijkheden dienen duidelijk te zijn voor alle betrokkenen voorafgaand aan het karakteriseren van de wijk.

Bij voorkeur gaan ontwerpers zo snel als mogelijk de wijk in op een ontwerpend onderzoekende manier. De mogelijkheid om flexibel te kunnen schakelen is essentieel. Gemeenten hebben graag duidelijk wat precies gebeurt en (aan resultaten) wordt opgeleverd, voordat de ontwerpers de wijk in mogen. Hierdoor ontstaat een spanningsveld.

De ontwerper en de Innovatiecoach hebben met elkaar leren samenwerken in de projecten. Voor het welslagen van een project is het cruciaal dat de ontwerper en de technische Innovatiecoach voortdurend het instrumentarium, gevonden inzichten, acties en afspraken afstemmen. Het is ook belangrijk om de meerwaarde van elkaars werk in te zien en elkaars taal te leren spreken. Bij de latere projecten hebben de ontwerpers en Innovatiecoaches beter met elkaar samengewerkt dan in eerdere projecten en vaak samen het project begeleid.

Tips

- Gebruik het Smart Energy Cities-model als houvast in projecten.
- Besteed veel aandacht aan de 'setting the stage' fase.
- Creëer vrijheid bij het opstarten van het project om op een ontwerpend onderzoekende manier de wijk in te gaan.
- Leer elkaars taal spreken in het team van experts.
- Stem instrumentarium, inzichten, acties en afspraken af binnen het team en communiceer de aanpak naar alle betrokken 'stakeholders'.
- Bereid het team van experts in de juiste fase uit met architecten, stedenbouwkundigen, en experts in financierings- en taxatiemodellen.
- Maak niet te vroeg energiekeuzes in het project, maar ook niet te laat.
- Organiseer het aanbod ook op een ontwerpgerichte manier.

"Er is veel aandacht besteed aan de 'setting the stage' fase. Verantwoordelijkheden zijn bij diverse mensen belegd. Er was iemand bij de gemeente die fulltime dit soort trajecten begeleidt. Dit was erg gunstig voor het project. Vanaf het begin is een planning gemaakt en een stuurgroep ingericht. Vergaderdata zijn gepland. Alles is vrij snel vastgelegd en er is helderheid over doelen gekregen. In één lange workshop stond deze structuur." Kai Köllen, Ideate

Inzichten verschillen, te denken valt bijvoorbeeld aan belangen van bewoners die haaks staan op de technische mogelijkheden (geïdentificeerd door de Innovatiecoach) voor het huis, maar dat hoeft de samenwerking niet te hinderen. Sessies met 'stakeholders' zijn veelal samen gedaan in de projecten of men is bij elkaars sessies aanwezig geweest. Er is geen twijfel meer bij de Innovatiecoach over de meerwaarde van een ontwerper en zijn/haar werkwijze. De ontwerper heeft gedurende de projecten meer kennis opgedaan over de technisch-economische route. Het is essentieel de aanpak gezamenlijk goed te communiceren naar alle betrokken 'stakeholders'.

"Eerst waren we die gekke lui met 'persona's' en nu twijfelt niemand er meer aan dat het inzoomen op de drijfveren van bewoners belangrijk is." Minouoche Besters, Stipo

Meerdere malen werd aangegeven tijdens de interviews dat architecten en stedenbouwkundigen ontbraken in het team van experts om aanpassingen in huizen esthetisch aantrekkelijk te maken. Het risico is anders groot dat er alleen vanuit technisch oogpunt naar de huizen wordt gekeken. Volgens een onderzoek in opdracht van ENECO vindt één op de vijf Nederlanders een Nul op de meter woning er onaantrekkelijk uitzien (Ipsos, 2015). Architecten en stedenbouwkundigen zouden aan het team van experts kunnen worden toegevoegd bij het ontwerpen van gebouwaanpassingen. Experts in financierings- en taxatiemodellen zijn ook een waardevolle aanvulling op het team in een latere fase. Dit geldt ook voor de netbeheerder, die in eerste instantie meteen in het expertteam had moeten zitten, maar in vrijwel alle projecten in het begin afwezig was.

"Je gaat in huizen ingrijpen. De meeste huizen knappen er niet van op. Veel Nul op de meter woningen krijgen zelfs een oerlelijke schil en vele bezitters van jaren 30 woningen zien het niet zitten om zonnepanelen op hun dak te plaatsen. Hoe maak je veranderingen die je niet kan wegstoppen toch aantrekkelijk? En kun je een ingreep in de woning ook gebruiken om nieuwe, aantrekkelijke mogelijkheden voor de bewoners te creëren? Zo zou je in plaats van het bestaande dak te isoleren ook kunnen nadenken over een nieuwe geïsoleerde kap, met zonnepanelen en met meer woonruimte."

Nathalie Waser, Connecting-Ideas

Projectpartners als de gemeente willen graag vroegtijdig energiekeuzes maken, zelfs al in de karakteriseringsfase. Dit is niet nodig en vaak ongewenst. Er wordt in dat geval nog gedacht vanuit de techniek en er wordt niet met bewoners samen het ontwerpproces van de energietransitie ingegaan. Uit navraag bij gemeenten bleek dat niet duidelijk is waarom dat gebeurt. Een visie bij start van een project -zoals de wijk aardgasloos in 2030- kan wel stimulerend werken.

"We zijn nog niet zover dat al precies duidelijk is welke alternatieven voor aardgas in de wijken beschikbaar komen en wat de beste aanpak en investering per woningtype is. Als iemand tijdens een bewonersbijeenkomst zijn hand opsteekt en zegt 'Ik wil!', dan hebben we nog geen duidelijk antwoord of advies." Nathalie Waser, Connecting-Ideas

Gesprekken worden intenser als het project concreter wordt en er keuzes worden gemaakt. Het is daarom aan te raden scenario's niet te open uit te werken om dit gesprek te kunnen gaan voeren.

"De Innovatiecoach heeft gekeken of er al wat opties voor de wijk konden afvallen. De optie 'all-electric' geeft al goed richting aan bewoners. Terwijl de specifieke invulling ervan nog veel ruimte laat om in te spelen op nieuwe toekomstige ontwikkelingen en technische innovaties." Minouche Besters, Stipo

Het aanbod kan ook georganiseerd via een ontwerpgerichte manier van denken, zeker als het gaat om meer samengestelde maatregelen (bijvoorbeeld de innovatiekap of gevel).

Checklist rand-voorwaarden "setting the stage"

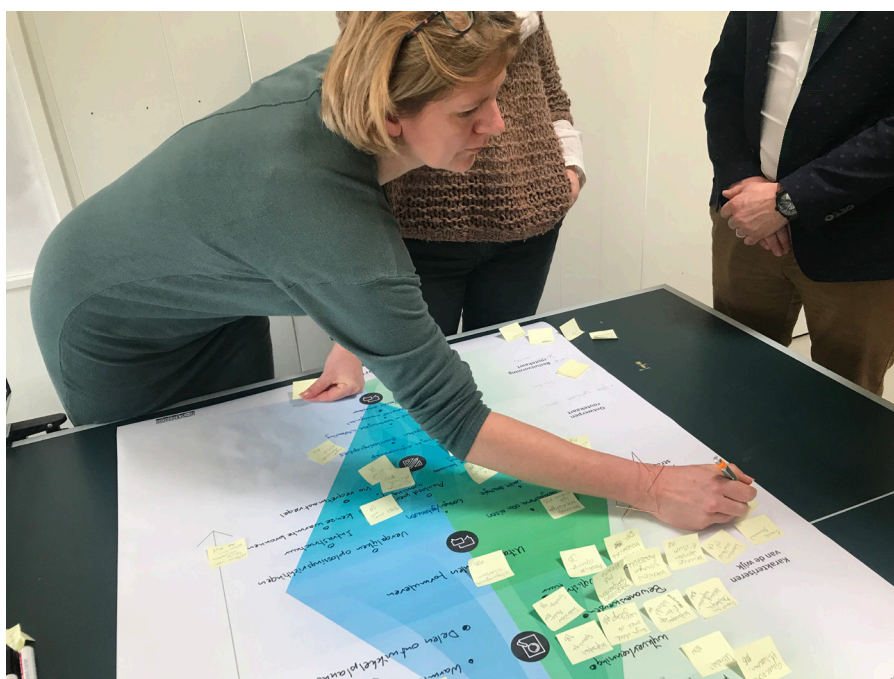
- Initiatief vanuit de gemeente, woningcorporatie of bewoners voor een transitie op het gebied van energie in de wijk.
- Langetermijnvisie van de gemeente aanwezig.
- Belangen van alle 'stakeholders' op tafel (inclusief de bewoners).
- Eigenaarschap, rol en draagkracht in kaart.
- Proces, regie en governance duidelijk.
- Doelen en verwachtingen betreffende het project helder.
- Planning afgestemd.
- Vervolgafspraken gemaakt.

HET BLIJFT WEL ZOEKEN NAAR EEN BALANS EN STRATEGISCH KIEZEN VAN WANNEER DE STURENDE OF FACILITERENDE ROL WORDT GEKOZEN.

Professionalisering en de rol van de ontwerper

In de eerste projecten zochten de ontwerpers naar hun rol. Als een projectmanager ontbrak, dan hebben ze deze rol op zich genomen. De vanuit het project voor de ontwerper beschikbare tijd was beperkt en veel ontwerpers hebben dan ook vaak meer tijd dan beschikbaar geïnvesteerd. Dit komt ook door een grote betrokkenheid en de resultaatgerichtheid van de ontwerpers.

In latere projecten is meer ondersteunend opgetreden. De ontwerper heeft geleerd wat er nodig is voor een succesvol project, hij/zij lijkt veel duidelijker eigen grenzen aan te geven in de projecten en stelt de 'stakeholders' vaker voor prikkelende vragen als 'moeten de doelen niet worden herijkt?'. Ook lijkt de ontwerper zelf meer overtuigd van het belang van zijn/haar inbreng in de energietransitie op het gebied van de ontwerpende aanpak en creatief denken. Het blijft wel zoeken naar een balans en strategisch kiezen van wanneer de sturende of faciliterende rol wordt gekozen.

"Wij zijn er open en nieuwsgierig ingedoken. We gingen om tafel om te kijken wat nodig was en gingen dat doen. De Smart Energy Cities-methode die we nu hebben ontwikkeld, biedt veel houvast om de rollen en verantwoordelijkheden goed te beleggen en het proces, vanaf het begin, gezamenlijk beter te regelen." Nathalie Waser, Connecting-Ideas

"In Den Bosch hebben we in drie maanden gedaan wat we in Eckhart Vaartbroek in anderhalf jaar hebben gedaan. Ik weet nu welke stappen te nemen. Ik weet ook duidelijk te maken wat nodig is om het tot een succes te maken." Kai Köllen, Ideate

"Je kan heel graag resultaat willen halen en dan neem je sneller de trekkersrol. Je wordt dan meer de kwartiermaker die de boel in beweging zet. Nu heb ik in de latere projecten meer meebewogen met de omgeving. Het tempo van de partijen aangehouden. Dat maakte het voor mezelf prettiger werken. Echter, als er dan kritiek komt als 'het gaat niet snel genoeg' is het lastig, want ik ben het met ze eens dat het sneller kan. Woningcorporaties en gemeente hebben een ander tempo. Ik moet dan echt op mijn handen gaan zitten. Door het toch aan anderen te laten, vergroot je eigenaarschap." Minouche Besters, Stipo

Een ontwerper acteert als 'verbindingsofficier' tussen de diverse 'stakeholders'; deze neutrale tussenpositie is heel waardevol gebleken in de projecten.

"Zorg dat dat je duidelijk weet wat je rol is in het project en ga niet meteen aan de leiband van de gemeente. Ga niet het probleem van de ander oplossen of community manager worden. Zorg dat je niet tussen partijen in komt te vallen. Doe het onderzoek goed. In iteraties erkennen wat is opgehaald en dat proces goed doorlopen. Je niet laten verblinden door alle ambities en opgaven." Daniëlle Arets, Capada

De rol en de meerwaarde van de ontwerper is niet altijd meteen duidelijk voor de bewoners of de gemeente. Het is onduidelijk waar dit door wordt veroorzaakt. Misschien doordat de werkwijze niet duidelijk genoeg is overgebracht. Bewoners kunnen juist ook heel coöperatief zijn.

"Het buurt initiatief ontving mij niet heel hartelijk. 'Wij zijn een zelforganisatie en je hebt eigenlijk niets toe te voegen.', zeiden ze." Minouche Besters, Stipo

"Op het onderzoeksmateriaal hebben we geen logo's geplaatst. We hebben het gepositioneerd als een creatief journalistiek project, dat maakte dat de bewoners vrij met ons wilden praten." Daniëlle Arets, Capada

In een aantal projecten voelden de ontwerpers zich beperkt in de aanpak door de terughoudendheid bij de gemeente en/of corporatie in communicatie met bewoners. Geplande brieven aan bewoners zijn bijvoorbeeld niet de deur uitgegaan. De gemeente en/of woningcorporatie wilde geen valse verwachtingen wekken en weerstand oproepen. Het is belangrijk om te beseffen dat als een ontwerper informatie ophaalt, hij/zij ook (onbedoeld) informatie brengt bij de bewoner. De ontwerper is flexibel en zoekt daarin wel weer een andere weg naar Rome, maar er gaat wel veel tijd verloren door overleg hierover.

Tips

- Laat de verantwoordelijkheid voor het projectmanagement over aan anderen.
- Breng de ontwerpende aanpak en creatief denken in. Niemand anders doet dit!
- Focus op het onderzoek en positioneer dit als onafhankelijk onderzoek.
- Probeer de rol als ontwerper zo zuiver mogelijk te houden; dat betekent in communicatieuitingen bijvoorbeeld niet namens de gemeente of netleverancier communiceren.
- Houd het doel van de communicatie met bewoners voor ogen in plaats van het middel en wees flexibel.

Governance

Op internationaal niveau zijn Klimaatdoelstellingen gesteld die weer zijn doorvertaald naar een Europees en nationaal niveau. Deze nationale kabinetsplannen worden vervolgens geïmplementeerd op gemeentelijk niveau. Voor iedereen is het nog zoeken naar hoe dit handen en voeten te geven. In de eerdere projecten waren de deelnemende gemeenten dan ook zoekende naar hun eigen rol. Zij zagen zichzelf eerder als projectdeelnemer of -ondersteuner, dan als projecteigenaar of -regisseur.

“Het was heel goed dat alle stakeholders om tafel zaten, maar het ontbrak aan sturing en regie vanuit de gemeente. Er werd niet doorgepakt. In de vergaderingen werd veel gepraat, maar tussentijds gebeurde er niets. Het werkt ook niet met een groep van een man of 15. Ik zou het zelf ophakken in werkgroepen om meters te maken.” Nathalie Waser, Connecting-Ideas

In de latere projecten is bewust gezocht naar gemeenten die de regierol wilden nemen in het energietransitievraagstuk. Steeds meer gemeenten pakken deze rol en beginnen de urgentie te voelen; zeker nu zij voor 2021 een warmteplan voor de eigen gemeente moeten hebben.

Als de gemeente zich eigenaar voelt is de kans op succes groter. Nodig zijn een politiek besluit, mandaat en een opdracht. Die zorgen dat het team van experts legitiem aan de slag kan. De wethouder laat zien dat hij/zij achter het project staat en onderstreept, indien nodig, het belang van het project. Het is belangrijk dat de gemeente en het team elkaar op de hoogte houden en elkaar steeds weten te vinden. Voor het werk van de ontwerper die extra

creatieve menskracht biedt, is een gemeente die ruggensteun geeft in het communicatietraject van groot belang (bijvoorbeeld de bewoners mogen benaderen met een brief of de verbindende aanwezigheid van een wethouder tijdens een bewonersavond).

Het verloop van mensen in de projecten leverde vaak problemen op. Een Smart Energy Cities project is daarin natuurlijk niet anders dan andere projecten. Het is aan te raden regelmatig de doelen en de samenwerking in het team van experts (en met andere 'stakeholders') te herijken. De ontwerper kan dit aankaarten.

“Wat je scherp voor ogen moet blijven houden is de rol van de gemeente. Als die een wisseling van de wacht heeft, dan sta

je in je hemd. Het zit ook in kleine dingen. Wie brengt het briefje en wie volgt het op? Waar wordt vastgelegd wie wat heeft gedaan?” Kai Köllen, Ideate

Verder is het van belang verantwoordelijkheden in detail vast te leggen, vooral in communicatie en nazorg bij een activiteit. Te denken valt aan wie een brief aan de bewoners verstuurt, en wie antwoord geeft aan de bewoners die reageren op de brief. Het is belangrijk al die contactmomenten met de bewoners tevoren goed in kaart te brengen en te doordenken. Bij bewonersbijeenkomsten is het bijvoorbeeld ook van belang goed door te spreken wie welke rol en verantwoordelijkheid neemt. Wie geeft antwoord als de bewoners reageren?

ALS DE GEMEENTE ZICH EIGENAAR VOELT
IS DE KANS OP SUCCES GROTER.

"Bij het project Eckart Vaartbroek betrof het particuliere woningen. Er waren daar verschillende projecten samengekomen. Er was een Europees programma waar digitaliseren van de woningen onderdeel van was. De Smart Energy Cities-aanpak is daar ingefietst. Men wilde 4500 woningen digitaliseren. Door de huizen te digitaliseren kregen eigenaren toegang tot het eigen 3D huis. Maar het was niet belegd wie verantwoordelijk was voor de bewonersactivatie. De gemeente was niet direct verantwoordelijk. Maar waar lag het eigenaarschap wel? Duidelijkheid over eigenaarschap en governance zijn belangrijk." Kai Köllen, Ideate

Ten laatste maar minstens even belangrijk is een aansprekende visie en lange termijn planning. De visie 'de wijk aardgasloos' bijvoorbeeld zou verder kunnen worden uitgewerkt. Een ontwerper kan vragen om nadere invulling om het verhaal richting bewoners sterker te maken.

Tips

- Stap alleen in projecten waarin duidelijk de regie vanuit de gemeente (of eventuele andere partij) wordt opgepakt en er een politiek besluit, mandaat en een opdracht ligt.
- Herijk regelmatig de doelen en samenwerking in het team van experts; zeker bij wisselingen van personen in het team.
- Leg verantwoordelijkheden in detail vast.
- Vraag om een uitgewerkte en aansprekende langetermijnvisie.

Complexiteit van de energietransitie

Klimaatverandering en energietransitievraagstukken zijn complexe vraagstukken. Er is geen oplossing bekend, alles hangt met elkaar samen en alleen door in het systeem te prikken door projecten te proberen kan de transitie naar een meer duurzame samenleving op gang worden gebracht (Henneman et al, 2012). Energietransitieprojecten hebben dan ook een lange adem nodig. Een energietransitie bewerkstelligen in een wijk duurt jaren en de ontwerper zou daar een mooie rol in kunnen vervullen.

“Dit zijn projecten van jaren, dus moet je het programma ook jaren ondersteunen. Netwerken smeden kost tijd.” Kai Köllen, Ideate

De beschikbare tijd voor de ontwerper in de Smart Energy Cities projecten was beperkt tot een half jaar, terwijl een energietransitie project tientallen jaren kan duren. De ontwerper zou ook een rol kunnen vervullen in de latere fases van het project om te zorgen dat:

1. belanghebbenden ‘aligned’ blijven;
2. ontwerpend denken vanuit doelgroepen op de agenda blijft staan;
3. er zo optimaal mogelijk kan worden ingespeeld op behoeftes en belangen in de wijk;
4. het complexe systeem herhaaldelijk tegen het licht wordt gehouden, aangezien dit continu aan verandering onderhevig is;
5. er een meetplan aanwezig is om voortgang op relevante criteria te kunnen monitoren.

Tips

- Put uit je ervaring met andere complexe projecten.
- Houd in gedachten dat energietransitie tientallen jaren kan duren.
- Zorg dat je niet in een adviserende rol komt, maar een vrije onderzoekende rol houdt in het project.

“Je kunt ook aan energietransitie werken als je veel weet over hoe je mensen met elkaar kan laten samenwerken. Uit ervaring met andere complexe projecten kon ik dit doen. Gezamenlijk op zoek naar wat precies het doel is van het project.” Jeffrey Braun, ABZ

Veel gemeenten zien deze meerwaarde ook en vragen de ontwerper voor een vervolgopdracht. Een gevaar is dan wel dat de ontwerper te veel in een adviserende rol komt, terwijl de vrije onderzoekende rol hem/haar juist goed past.

“De uitkomsten die we ontwikkelen zijn faciliterend aan de gemeente. Het is aan hen om het op te pakken en aan ons om alle ontwikkelde inzichten, en de daaruit voortvloeiende toekomststrategieën, zo goed mogelijk over te dragen” Daniëlle Arets

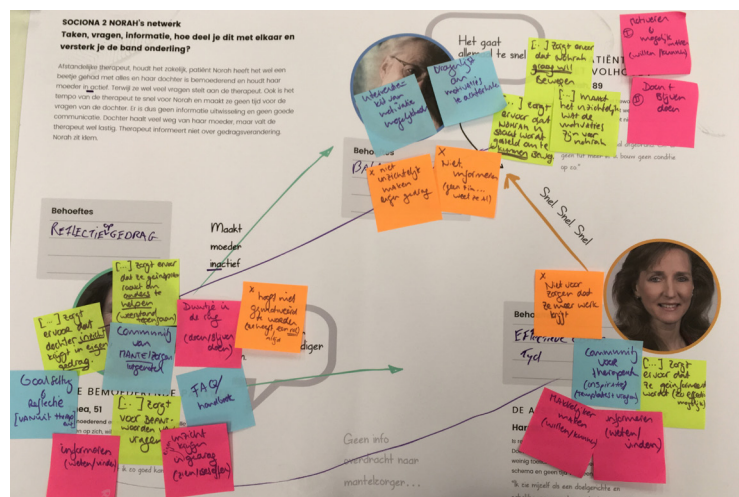
Henneman, P., Loorbach, D. & Timmerman, D. (2012). Burgermeesterboek: Lokaal en duurzaam innoveren voor iedereen. Koninklijke Van Gorcum.

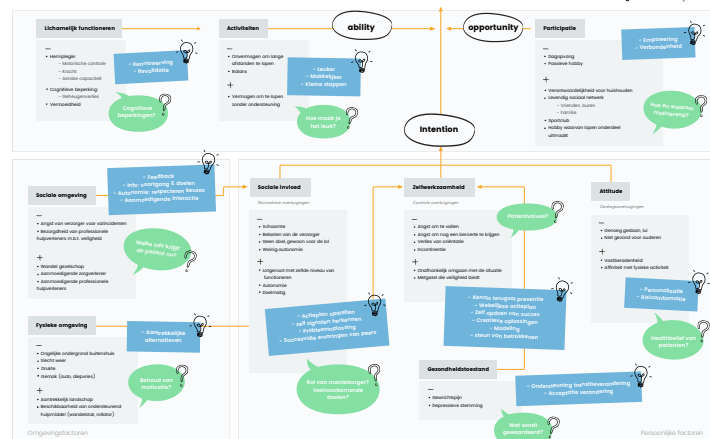
Een 'sociona' bestaat uit een visuele beschrijving van de dynamieken in een sociaal systeem. Het zijn eigenlijk combinaties van 'persona's'; dit zijn fictieve representanten van mensen die je als eindgebruikers bij het ontwerpen van de geest kan houden (Cooper, 1999).

Op microniveau kan dit bij de wijkgerichte energie-aanpak gaan over de spanningen tussen bijvoorbeeld woningeigenaar, familie en buren. Op mesoniveau betreft dit bijvoorbeeld de dynamiek tussen de netbeheerder, de gemeente en de bewoners. Iedereen bekijkt het project vanuit zijn/haar eigen wereld en heeft eigen belangen en behoeften.

Dominante patronen kunnen uit de
wijkkarakterisatie, zoals 'contextmapping'
(Sleeswijk Visser et al, 2005), worden
geïdentificeerd. Hoe kun je de
energietransitie 'ontwerpen' voor
bepaalde sociale netwerken? Welke
invloed hebben gezinsleden op elkaar?
Kunnen buren elkaar beïnvloeden in

Buitenshuis wandelen na beroerte

een energietransitieproject? 'Sociona's' kunnen ontwerpers helpen om te werken op systemisch niveau zonder het individu uit het oog te verliezen. Het is een instrument om inzicht te krijgen in mensen en hun sociale leven in relatie tot de energietransitie.

Eerder in dit magazine heeft u kunnen lezen over instrumenten die zijn ingezet door ontwerpers in energietransitieprojecten. Dit palet aan instrumenten kan nog worden uitgebreid in de toekomst. Hieronder is over twee mogelijke nieuwe instrumenten te lezen: 'sociona's' en gedragslenzen.

SOCIONA 1 ROSA's netwerk

Iedereen heeft het beste met haar voor, maar hoe weten ze dat van elkaar?

De eerlijke therapeut, recht door zee, de boze patiënt Rosa, boos dat het haar is overkomen en opstandig naar de omgeving. Haar dochter is realistisch. Therapeut zegt, u moet meer bewegen, en de dochter zegt, zal je dat nou wel doen mam? Rosa weet het niet meer, zit klem. Therapeut en dochter hebben alle twee het beste met haar voor, maar weten dat niet van elkaar. Therapeut heeft kennis, weet dat meer bewegen Rosa zal helpen. De dochter handelt uit emotie, angst.

HELP!!!!

DE BOZE PATIËNT Rosa, 81

Is boos dat dit haar is overkomen en opstandig tegen haar omgeving.

"Luil! Dan denk ik ja eventjes daar citten want god ja ik ben 81 en ik ben inwendig boos uh. dat niet uh. ik heb de power wel, de kracht, maar om het te doen."

Moet je dat nou wel doen

Straks breekt ze haar nek?

DE KRITISCHE PARTNER Lara, 48

Is enorm kritisch en vraagt soms te veel. Ze bedoelt het goed maar legt vaak te veel nadruk op wat niet goed is.

"Ik denk dat een realistische blik op de situatie belangrijk is. Verbloemen doet niemand iets goed."

DE EERLIJKE THERAPEUT Dany, 36

Is enorm eerlijk en recht door zee naar zijn patiënten. Hij zegt waar het op staat en komt soms streng over. Hij verkiest realiteit boven hoop.

Als ze niet gaat bewegen, gaat ze steeds meer achteruit

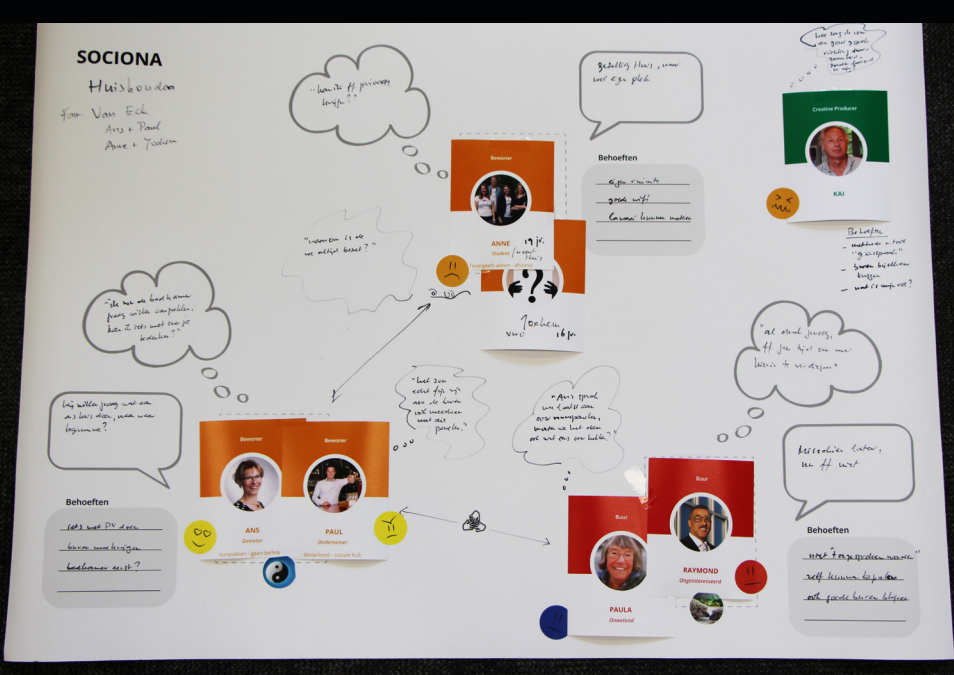
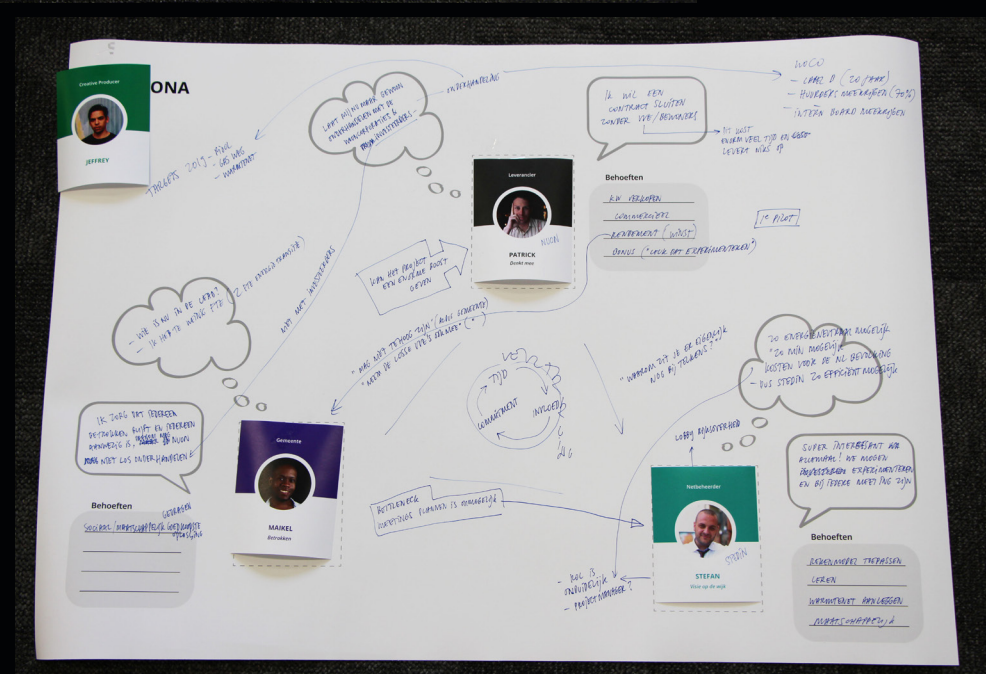
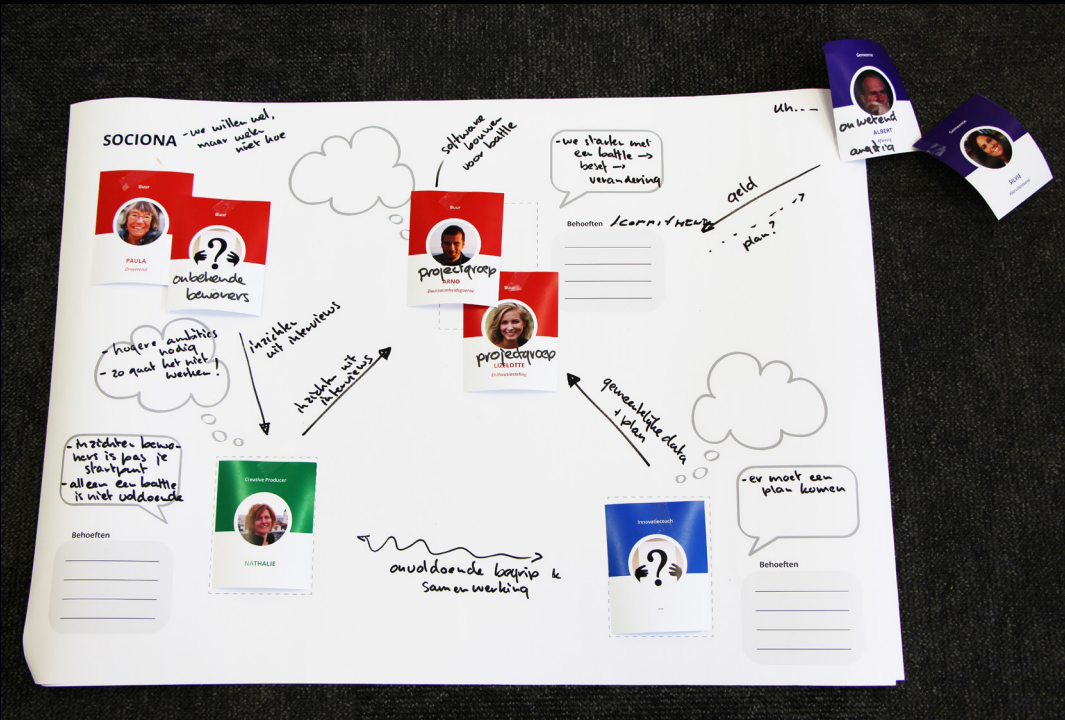
"Ik sta met beide benen op de grond, en heb geen te hoge of te lage verwachtingen van het leven."

U zou meer moeten bewegen.

project rondom het actief blijven na een beroerte. In dit netwerk waarin verschillende dynamieken spelen.

KUNNEN BUREN ELKAAR BEÏNVLOEDEN IN EEN ENERGIETRANSITIEPROJECT?

Cooper, A. (1999). The Inmates are Running the Asylum: Why high tech products drive us crazy and how to restore the sanity. Indianapolis, IN: Sams Publishing.
Postma, C. (2012) Creating Socionas: Building creative understanding of people's experiences in the early stages of new product development. Doctoral Thesis. Delft University of Technology.
Sleeswijk Visser, F., Stappers, P.J., Lugt, R. van der, Sanders, E.B.N. (2005). Contextmapping: experiences from practice. CoDesign, Vol. 1, No. 2, June 2005, 119 - 149.

DRIE VOORBEELDEN VAN SOCIONA'S GEMAAKT DOOR NATHALIE WASER, KAI KÖLLEN EN JEFFREY BRAUN.

Future Scenario Kit

Tijdens het KIEM-project hebben drie studenten van de minor Co-Design Studio gewerkt aan het ontwikkelen van een nieuw instrument voor de ontwerper. Daarbij hebben zij samengewerkt met verschillende 'stakeholders', zoals de gemeente Utrecht. Zij zijn zes weken bezig geweest om door te dringen tot de kern van de Smart Energy Cities-methode. In het rapport van de studenten is de 'Future Scenario Toolkit' te vinden.

Een prototype van de 'Future Scenario Toolkit' is voorgelegd aan de ontwerpers om te testen en in een co-creatiesessie zijn de resultaten besproken. Algemene reactie was dat het instrument op zich kan helpen, omdat het een tastbare structuur biedt en helpt om gezamenlijk aan de slag te gaan.

Gedragslenzen

Wat zijn de ambities van bewoners wat betreft de energietransitie? Gaan ze investeren in hun huis of is er geen geld, geen noodzaak of juist weinig kennis? Voor het begrijpen van menselijk gedrag en de hierbij passende interventiestrategieën kan gebruik worden gemaakt van de gedragslenzen (Hermesen, Renes, 2015). Deze methode is gericht op gedragsverandering van het individu. Welk gedrag is dominant? Waarom worden de keuzes wel of niet gemaakt?

De gedragslenzen zijn:

- Gewoontes en impulsen – wat we automatisch doen, zonder na te denken.
- Weten en vinden – de kennis die we hebben over het onderwerp.
- Zien en beseffen – de waarnemingen die we doen met betrekking tot het onderwerp.
- Willen en kunnen – de vaardigheden, motivatie en middelen die we hebben.
- Doen en blijven doen – het gemak waarmee we iets doen.

Bij elk van deze lenzen kunnen kansen en uitdagingen worden geformuleerd. Het groene tekstblok laat de vijf lenzen zien met de bijbehorende interventiestrategierichtingen. Door de gedragslenzen toe te passen op een aantal representatieve typen in de wijk krijgt de ontwerper meer inzicht in de situatie en kan een strategie worden bepaald hoe de energietransitie te starten op een microniveau.

**WELK GEDRAG IS DOMINANT?
WAAROM WORDEN SOMMIGE
KEUZES GEMAAKT?**

Hermesen, S., Mulder, S., Renes, R.J., & Van der Lugt, R. (2015): Using the Persuasive by Design Model to inform the design of complex behaviour change concepts: two case studies. In: Proceedings, 11th Conference of the European Academy of Design. Paris, Université Paris René Descartes.

GEDRAGSTOOL - INTERVENTIESTRATEGIEËN

GEWOONTEN & IMPULSEN

Kan je energiekeuzes beïnvloeden door in te spelen op automatische handelingen?

- Stimulans nudge: de zichtbaarheid en aantrekkelijkheid van gewenste en ongewenste opties manipuleren.
- Default nudge: de standaardkeuzes binnen een proces automatisch laten leiden tot het gewenste gedrag.
- Verstoren automatisme: automatische koppeling tussen cue en gedrag verstoren door het geven van terugkoppeling op het bestaande gedrag.

WETEN & VINDEN

Welke kennis heeft de doelgroep van energie-transitie of energiekeuzes in huis? Onderzoek wat de doelgroep hiervan vindt, bijvoorbeeld of ze er weerstand tegen voelt.

- Communiceren van de gewenste norm.
- Feedback: inzicht geven in het verschil tussen het huidige en gewenste gedrag.
- Sociale inbedding: het betrekken van de sociale omgeving als facilitator.
- Identiteit en zelfbeeld: de doelgroep erop wijzen dat het gedrag logisch aansluit bij diens identiteit of sociale rol.

ZIEN & BESEFFEN

Weet de doelgroep verschil tussen het eigen keuzes en de gewenste keuzes? Onderzoek ook of daar hulp bij nodig is?

- Feedback: inzicht geven in het verschil tussen gewenst en huidig gedrag/keuzes
- Sociale inbedding: het betrekken van de sociale omgeving als facilitator.

WILLEN & KUNNEN

Is de doelgroep voldoende intrinsiek (wat ons van binnenuit drijft) of extrinsiek (gericht op uitkomsten) gemotiveerd is om iets te veranderen?

- Feedback: inzicht geven in het verschil tussen gewenst en huidig gedrag.
- Consequenties en beloningen: het bieden van een beloning en het dreigen met consequenties in relatie tot het doelgedrag (subsidies op zonnepanelen)
- Identiteit en zelfbeeld: de doelgroep erop wijzen dat het gedrag logisch aansluit bij diens identiteit of sociale rol.

DOEN & BLIJVEN DOEN

Is het makkelijk en aantrekkelijk om iets te veranderen? (Bijvoorbeeld een sedumdak aanleggen als je burens dit ook al doen). Blijft het alleen hierbij of worden er nog vervolgstappen gezet?

- Sociale inbedding: het betrekken van de sociale omgeving als facilitator.
- Action planning: haalbare en uitvoerbare stappen naar verandering aanbieden.

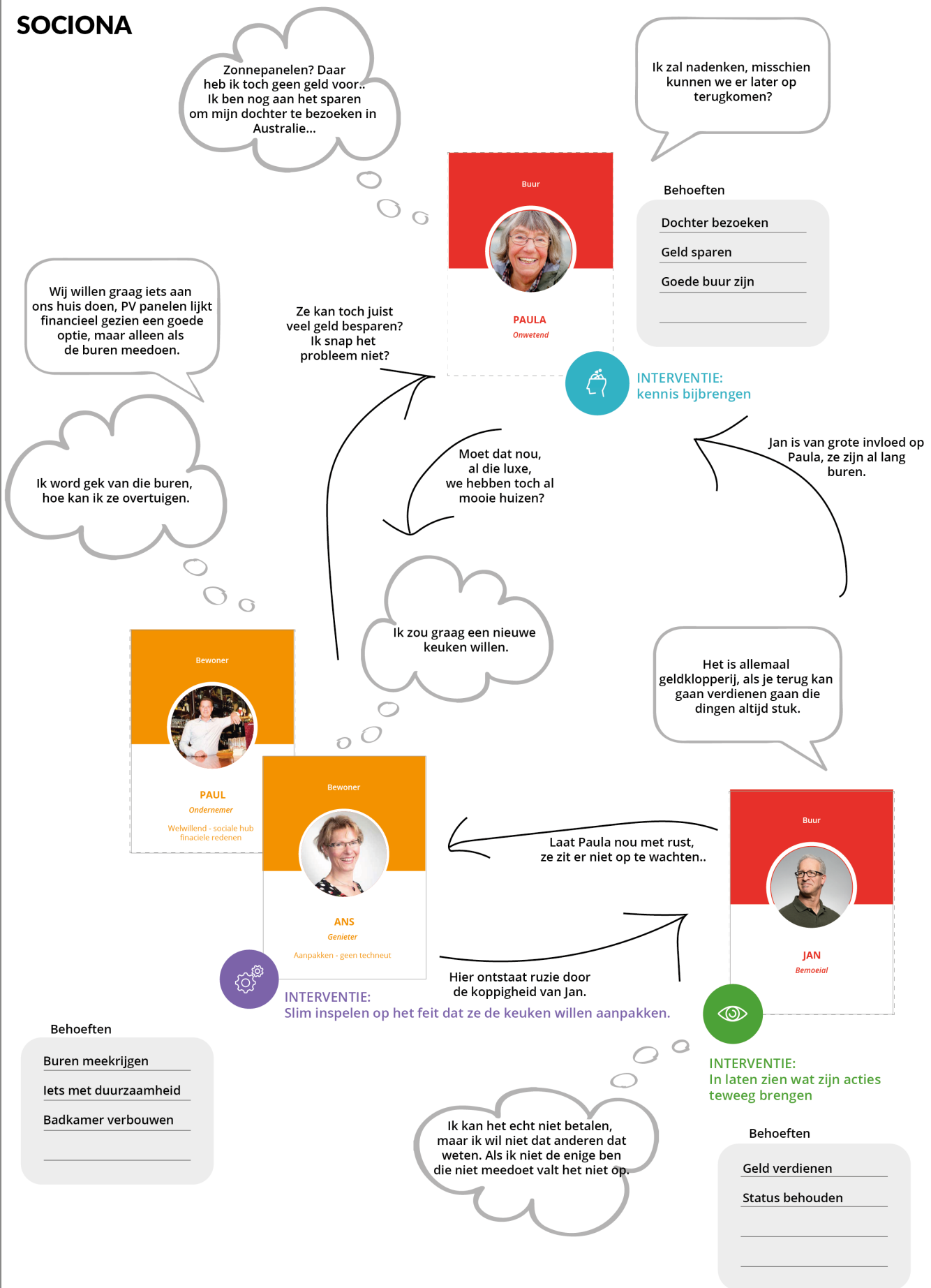
Sociona's en gedragslenzen in verbinding

De gedragslenzen kunnen samen met de 'sociona's' worden ingezet in energietransitieprojecten. In onderstaand figuur is een stappenplan beschreven en om een voorbeeld te schetsen van hoe deze instrumenten samen kunnen werken is één scenario uitgewerkt op de pagina hiernaast.

STAKEHOLDER-SYSTEEM en/of SOCIONA'S

SOCIONA

De ontwerper/onderzoeker analyseert data uit de wijk secuur, zodat achteraf te duiden is waarop bepaalde ideeën of inzichten zijn gebaseerd.

Van data naar inzicht

In wijkgerichte energietransitieprojecten wordt er gewerkt met ruwe data zoals video, audio, foto's, transcripten of aantekeningen van sessies en interviews. De ontwerper/onderzoeker analyseert deze data secuur, zodat achteraf te duiden is waarop bepaalde ideeën of inzichten zijn gebaseerd. Kennis die tijdens een project ontstaat zou anders snel vervliegen en is dan moeilijk in te zetten in de gezamenlijke begripsvorming. Binnen de beperkte beschikbare uren van de ontwerper is het niet realistisch om weken de tijd te nemen om deze data te verwerken. Hieronder zijn praktische handvatten te vinden die kunnen helpen om de, in gebruikers- en wijkonderzoek, opgedane kennis expliciet te krijgen.

Gezamenlijke analysesessies

In gezamenlijke analysesessies met meerdere ontwerpers/onderzoekers kan over inhoud, interventie en proces worden geleerd (Sleeswijk Visser, 2009). Voorafgaand aan deze gezamenlijke analysesessies selecteren de ontwerpers/

onderzoekers ruwe data in de vorm van aantekeningen, foto's, transcripts, fragmenten uit hun 'reflective journals', en brengen deze in als data om te verwerken. Analyse kan niet altijd in groepsverband plaatsvinden. Als ontwerpers/onderzoekers hun data alleen analyseren kan het helpen om resultaten voor te leggen en te bespreken met anderen om de betrouwbaarheid te verhogen.

De ruimte als instrument voor data-analyse

Tijdens analysesessies kan de vloer of muur als analyse-instrument worden gebruikt. De ruimte kan daarbij worden ingezet als canvas voor gezamenlijke begripsvorming (Van Dijk & van der Lugt, 2013). Het fysiek weergeven van de data in de ruimte helpt om snel te schuiven, in- en uit te zoomen, om clusters te maken, verbindingen te leggen, etcetera.

Van analyse in de fysieke naar de digitale ruimte

Sommige onderzoekers hanteren softwarepakketten als NVivo voor hun data-analyse, met name wanneer zij promotieonderzoek doen en fragmenten gedurende meerdere jaren steeds weer opnieuw moeten kunnen oproepen voor grondige analyse. Echter, met eenvoudiger digitale programma's als Excel of Scapple, kun je in kortere tijd voldoende ver komen als ontwerper/onderzoeker in de energietransitie. Ontworpen tussenresultaten als input voor verdere gezamenlijke interpretatie: door de data snel te verwerken in deelbare vormen als 'tussenresultaten' kunnen zij worden ingezet bij volgende sessies of andere contactmomenten met de 'stakeholders'. Dit kan in de vorm van bijvoorbeeld posters (waarop vervolgens weer geschreven en geplakt kan worden) of in de vorm van kaartensets, die verder kunnen worden geordend. Ook kunnen deze visuele tussenresultaten dienen als toegankelijke verslaglegging.

De vloer als analyse-instrument,
De ruimte kan als canvas voor
gezamenlijke begripsvorming

Ontwikkelen van hypothesen

Ontwerpers/onderzoekers in de wijkgerichte energietransitie maken gebruik van verschillende databronnen en analyse-instrumenten. Deze kwalitatieve onderzoeksanpak heeft raakvlakken met Grounded Theory (Strauss and Corbin, 1990). Deze benadering gaat ervanuit dat door met een open blik naar de data te kijken, er patronen en mini-theorietjes ontstaan die vervolgens getest en verfijnd kunnen worden door naar ondersteunende -of juist conflicterende data te zoeken. Het doel van Grounded Theory is exploratief: om hypothesen te ontwikkelen die met andere onderzoeksvormen kunnen worden geverifieerd.

Reflective journal

Een 'reflective journal' is een logboek waarin ervaringen, meningen, gedachten en gevoelens worden opgeschreven over alles wat er tijdens een project, waarin ontwerpend onderzoek wordt gedaan, gebeurt (Ortlipp, 2008). 'Reflective journals' kunnen ook foto's, transcripties van interviews en e-mails bevatten. Naast het vastleggen van inzichten om er later kennis uit te kunnen onttrekken, is een 'reflective journal' ook een instrument om keuzes in het ontwerp en onderzoek vast te leggen (Van Woerkum & Aarts, 2012; Sleswijk Visser, 2009). Een 'reflective journal' is meestal persoonlijk en privé, zodat er niet nagedacht hoeft te worden over gevoeligheden en reflecties daarmee puur kunnen blijven. Het persoonlijke karakter maakt een 'reflective journal' als databron echter ook subjectief, en wordt daarom vaak als 'input' voor gezamenlijke analysesessies met meerdere ontwerpers/onderzoekers gebruikt.

Clusteren met kaartenset van inzichten tijdens een co-creatie sessie (SIA-Raak Solace project, 2017)

Posters met eerste resultaten expertgesprekken, gebruikt als startpunt voor verdere inzichtvorming (SIA-Raak Solace project, 2017)

TERWIJL DE ONTWERPER AAN HET
PUZZELEN IS VALLLEN ER REGELMATIG
WEER STUKJES UIT DIE AL ZIJN GELEGD.

205

De energietransitie in 2050

Grootschalige productie van groene waterstof in Afrika zorgt dat we voor een nieuwe energietransitie staan. Velden van zonnepanelen zorgen voor de energieproductie van de gehele wereld met zijn 10 miljard mensen. Daar waar in 2018 nog veel vluchtelingen naar Europa kwamen voor een beter leven, is het tij gekeerd dankzij de zonneweides die gemakkelijk waterstof uit zon en water verkrijgen. De centrales waarin het waterstof wordt opgeslagen heeft tal van banen gecreëerd en uiteindelijk monden gevoed. Dankzij een ontdekking van de Technische Universiteit Utrecht (TUU) die de oplossing heeft gegeven voor de grootschalige opslag van waterstof kunnen we nu een volgende stap zetten in de energietransitie.

Daar waar we in 2018 stonden aan het begin van een verandering in de gebouwde omgeving met de overstap van aardgas naar 'all-electric' staan we nu voor de uitrol van waterstof als energiedrager. De ontwerper in de wijkgerichte energietransitie, een rol die sinds die tijd uitgegroeid is tot een grote beroepsgroep, zal wederom worden ingezet. Er zijn in Nederland zeker 1000 energietransitie-ontwerpers gecertificeerd en actief. Het uitdagende van het beroep is dat er constant wordt gewerkt aan de spreekwoordelijke 6D puzzel.

Terwijl de ontwerper aan het puzzelen is vallen er regelmatig weer stukjes uit die al zijn gelegd. De ontwerper gebruikt geen standaard set aan instrumenten, omdat hij/zij een eigen draai aan het project geeft en ieder project ook weer anders is. Natuurlijk worden nu wel 'warptechnieken' en wijkrobots ingezet in de wijkkarakterisatie. De 'big data' afkomstig uit de wijkkarakterisatie wordt geanalyseerd door microprocessors ingebracht in het lichaam van de ontwerper.

Het Smart Energy Cities model, wat zijn oorsprong heeft in 2017, is nog steeds een nuttige methode die structuur kan geven aan de grote verandering waar ons land voor staat. Groot verschil met de vroegere inzet is dat de ontwerper niet 6 maanden betrokken is bij een transitie in een wijk, maar dat het een roeping voor het ruim 150-jarige leven is. Na de transitie naar waterstof als energiedrager is er wel weer een andere duurzaamheidsopgave in de gebouwde omgeving waar we voor staan.

DE ONTWERPERS VAN HET EERSTE UUR ZIJN BENADERD. HIER VINDT U HOE ZE TERUGKIJKEN OP DE WERKWIJZE IN 2017-2018:

Kai (91)

“Terugkijken is altijd leuk en vooral vermakelijk. Hadden we vroeger ook niet aan de impact van de stoommachine, verbrandingsmotor en computer gedacht? Die veranderden de samenleving ingrijpend. Ook toen wisten we niet wat we nu normaal vinden. De maatschappelijke wind woei toen wel richting zelfredzaamheid, eigen verantwoordelijkheid en de bewoner als ‘prosumert’. Maar de invulling daarvan was erg onduidelijk. Vanuit de overheid was het zoeken naar hun rol en die van de burger. De bewoner echt een stem geven, was toen toch nog wel nieuw, voor de meeste bewoners zelf overigens ook. Dat zorgde voor mij als ontwerper voor veel experimenteer ruimte, met instrumenten en methoden, maar eigenlijk dieper over de systemen en denkpatronen waarin we toen zaten. Die diepere laag ging bij bewoners vooral over ‘wonen’ niet over technische maatregelen en geld.”

Nathalie (81)

“Toen ik rond 2010 een programma ontwikkelde om de bijdrage van ontwerpers aan het duurzaamheidsvraagstuk te promoten dachten we vooral aan hergebruik van grondstoffen en mensen aansporen om hun afval beter te scheiden, minder elektriciteit te verbruiken, minder auto te rijden en hun verwarming een graadje lager te zetten.

Het besef dat het overschakelen van aardgas op alternatieve, duurzame, energiebronnen een hele grote (en uiteindelijk ook de grootste uitdaging) uitdaging zou worden drong pas zo'n 4-5 jaar later goed door toen we het programma Smart Energy Cities startte.

Wat hebben we toen veel geleerd in een korte tijd! Om aan het begin te staan van zo'n enorme transitie was enorm spannend en soms ook zeer frustrerend. Spannend omdat er nog zoveel te ontdekken en uit te zoeken was. Frustrerend omdat het in het begin zo langzaam ging en we nog geen oplossingen hadden. Vanaf 2018 ging het snel. Je kon geen krant meer openslaan of het ging over aardgasvrij en gemeenten moesten vanuit het rijk met plannen komen over hoe zij hun gemeente van het aardgas af gingen krijgen. Dat heeft enorm geholpen. We hoefde aan bewoners niet meer uit te leggen waarom ze van het aardgas af moesten en gemeente gingen een stevigere regierol pakken. In die tijd woonde ik in een appartement in een Rijksmonumentaal pand. Als voorzitter van de VvE stelde ik voor om, naast ons meerjarig onderhoudsplan, ook een energieplan te gaan maken. Ondanks alle ervaring, kennis en contacten die ik opdeed in het Smart Energy Programma was het best nog een ingewikkeld traject om uiteindelijk van het aardgas af te gaan. Er was in 2018 nog maar weinig ervaring met het verduurzamen van monumenten. Een luchtwarmte pomp leek toen een mogelijk alternatief; maar niemand durfde ons destijds te garanderen dat we het daarmee ook echt warm zouden kunnen stoken...”

Minouche (73)

“Jeetje, het waren boeiende tijden, dat was zeker. We zaten in een enorme transitie, op zoveel verschillende fronten en we hadden geen idee hoe het er aan de andere kant van de verandering uit zou zien. In veel gevallen probeerde men maar gewoon met een projectmatige aanpak van a naar b te gaan. Echter, dat is erg lastig als je niet weet hoe b eruit ziet. Het ontwerpend werken, met tal van partijen, groot en klein, organisch van stap naar stap, stond nog in de kinderschoenen. Ik ben er trots op dat de Smart Energie Cities aanpak destijds zo breed omarmd werd. En dat we konden laten zien hoe je in die onzekerheid en complexiteit toch samen vooruit kunt gaan.”

Danielle (73)

“Kleurrijke zonneweides, poëtische mozaïeken van zonnedaken en hier en daar nog een enkele auto op fossiele brandstof, zo treffen we het stedelijke landschap in 2050 aan. In iedere wijk vinden we energietoppers, energiebewuste bewoners uit de wijk die voortdurend de transitie richting een klimaat neutrale stad voeden met inzichten uit technologie, beleid en die vooral ook proberen goed voeling te houden met wensen van bewoners. We hebben sinds 2017 veel bereikt. Het is moeilijk voor te stellen dat we toen veel energie moesten steken in het overtuigen van gemeenten, netleveranciers en bedrijven in een bewonersgerichte aanpak.”

Jeffrey (65)

“Tja, waar zal ik beginnen? Dat wisten ze in 2017 eigenlijk ook niet zo goed. Bestuurlijk Nederland begon pas te proeven van wat ze toen nog als ‘ongetemde problemen’ bestempelden. De uitdagingen waren ineens zó complex en samenhangend dat ze maar moeilijk op te lossen waren met de simpele oplossingen die ze in de decennia daarvoor konden toepassen. Toen lagen de grachten van Amsterdam bijvoorbeeld vol met vuil en dan ging je dat opruimen. Nu worden ontwerpers gevraagd om vol goede moed ‘stakeholders’ te verzamelen, inzichten op te doen en experimenten uit te zetten. Doelbewust, mens-centraal, actiegericht en reflectief. Achteraf natuurlijk logisch.”

Vervolgonderzoek KIEM Project

Er hebben diverse gesprekken plaats gehad om de kansen voor vervolgonderzoek in kaart te brengen. Dit heeft vooralsnog niet geleid tot een nieuw onderzoeksvoorstel. Binnen de Hogeschool wordt wel als onderdeel van het programma Wonen 3.0 gezocht hoe vanuit bewonersperspectief gezond en duurzaam wonen verder kan worden gebracht.

Als nieuw instrument zijn 'sociona's' ingebracht in het KIEM-project. Het lectoraat Co-design van Hogeschool Utrecht ziet 'sociona's' als interessant instrument om verder uit te ontwikkelen. Er is onder andere een 'abstract' ingediend voor een presentatie over 'sociona's' tijdens de Research Through Design Conference in Turijn in Oktober 2018.

Indien de Smart Energy Cities-aanpak verder wordt uitgerold, dan gaat trainen van ontwerpers voor de wijkgerichte energietransitie belangrijk worden. Hogeschool Utrecht heeft aangeboden deel te nemen in een consortium om hier verder vorm aan te geven. Ook zou het mooi zijn als binnen het bachelor onderwijs jonge professionals worden opgeleid tot energietransitie-ontwerpers. Gesprekken zijn nog gaande.

